

Tartu Ülikool
Filosoofia ja semiootika instituut
Semiootika osakond

Merit Rickberg

**MITMEPERSPEKTIIVILINE AJALOOKÄSITLUS
KULTUURISEMIOOTIKA VAATEPUNKTIST**

Magistritöö

Juhendaja: Silvi Salupere

Tartu
2016

Olen magistritöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikatest pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Merit Rickberg

.....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Luban töö kaitsmisele.

Juhendaja: Silvi Salupere

.....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1.1. Mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus Euroopa hariduspoliitikas	10
1.1.1. Ajalooõppe ühiskondlikud eesmärgid.....	11
1.1.2. Mitmeperspektiiviline vs. rahvuslik ajalookäsitlus	13
1.1.2. Euroopa ajalooteadvuse konstrueerimine	16
1.2. Mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus õppetöös.....	18
1.2.1 Raskused mitmeperspektiivilisuse rakendamisel.....	19
1.2.2. Mitmeperspektiivilise õppeprotsessi ülesehitus	21
2. AJALUGU JA IDENTITEET JÖRN RÜSENI KÄSITLUSES	26
2.1. Rüseni teooria lähtepunktid	26
2.2. Ajalookirjutus identiteedi kujundajana	30
2.2.1. Etnotsentristlik ajalugu	31
2.2.2. Võimalused etnotsentrismi ületamiseks.....	33
3. KULTUURI ENESEKIRJELDUSKEELEST JURI LOTMANI KÄSITLUSES	36
3.1. Tsenter ja perifeeria	38
3.2. Binaarsed ja ternaarsed kirjelduskeeled	40
4. MITMEPERSPEKTIIVILISE AJALOOKÄSITLUSE MÕJUST IDENTITEEDILE JA ÜHISKONNALE.....	44
4.1. Mitmeperspektiivilisus kui vahend etnotsentrismi ületamiseks ajaloos	44
4.1.1. Juhtnarratiivide analüüsimise vajalikkusest.....	47
4.1.2. Mitmeperspektiiviline käsitlus identiteedi analüüsimisel	49
4.2. Kultuuri mitmeperspektiivilise enesekirjelduse võimalikkusest.....	55
4.2.1. Etnotsentrismi avaldumisest Eestis	57
4.2.2. Mitmeperspektiivilisus kui ternaarsete süsteemide enesekirjeldus.....	61
KOKKUVÕTE	65
KASUTATUD KIRJANDUS	69
SUMMARY	75

SISSEJUHATUS

Ajaloo õpetamine on teema, mille kalduvus tõstatada tuliseid vaidlusi avalikkuses, on juba iseenesest tõestuseks selle kohta, kui olulist rolli see valdkond nii inimese isiklikus kui ka ühiskondlikus enesemääratluses mängib. Alates 2000. aastate algusest kostus Eesti meediaruumis üha sagedamini kriitikat selle suhtes, kuidas koolides ajalugu õpetatakse. Olulisteks meelepaha põhjustavateks aspektideks olid jutustav laad, ühekülsus, mineviku mütologiseerimine, probleemipüstituste puudumine jne.

Ühe näitena võib tuua 2004. aastal Sirbis ilmunud Marek Tamme kommentaari küsimusele ajalooõpikute kvaliteedi kohta Eestis, kus ta tõi välja peamised puudused, mis tema silmis iseloomustasid kõiki tol hetkel käibel olnuid õpikuid:

[...] kõik kolm on žanrilt pigem lugemikud kui õpikud; need on põhilaadilt jutustavad tekstid, kus on vähe probleemipüstitusi, võrdlevaid tõlgendusvõimalusi, olulise eristamist ebaolulisest. Neid lugedes jääb mulje, et Eesti ajaloo kohta on olemas ühtne ja konsensuslik narratiiv, mis õpilasel tuleb lihtsalt pähe õppida, [...] pigem oleks oluline õpilastele näidata, et Eesti ajalugu on eri aegadel erinevalt kirjutatud, et tänapäevalgi võib ühte või teist sündmust mitut moodi tõlgendada. Et ajalugu on oma loomult paljutine, mitte ainuline. See ei tähenda põhimõtet, et *anything goes*, vaid osutamist ajalookirjutuse paratamatule läbipõimitusele ühiskondliku arenguga, mineviku ja ajaloo vahe teadvustamist. Niisamuti leian, et ajalooõpik ei peaks varjama oma allikaid, vastupidi – põnevad allikatsitaadid (eraldi raamis või teksti sees) aitavad elavdada põhiteksti ja lubavad õpilasel aimu saada, kust pärineb õpiku teave. (Tamm 2004)

Enamus Marek Tamme poolt selles sõnavõtus esitatud nõuetest, kui need laiendada õpikutelt üldisemalt ajaloo õpetamisele, on iseloomulikud mitmeperspektiivilisele ajalookäsitlusele. Nagu nimigi ütleb, on tegu sellise ajaloo käsitluse viisiga, mis kaasab oma lähenemisse erinevaid vaatenurki. Kui aga piirduda ainult nimetusest selguva tähendusega, jääb selle mõiste tegelik ulatus hoomamata. Sellise pooliku definitsiooni levimine haridusvallas, mis ei täpsusta ei metodoloogiat ega sihte, paistab põhjustavat mitmeperspektiivilise käsitluse rakendamisel mitmeid probleeme.

Võrreldes Marek Tamme kriitikat olukorraga 2016. aastal, võib jõuda järeldusele, et formaalses plaanis on suur osa tema toonastest ettepanekutest ajaloohariduses jõustunud. Uutes ajalooõpikutes¹ moodustavad erinevad allikad 75% õpiku sisust ning autori jutustus on taandatud vaid veerandile leheküljest, mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus on kantud 2011. aastal jõustunud ajaloo õppekavasse ning eri vaatenurkade eksisteerimine ajaloos ühiskonna sidususe suurendamise eesmärgil on võetud Eesti lõimumiskava (Lõimuv Eesti 2020) üheks lähtealuseks.

Sarnane formaalne edulugu on mitmeperspektiivsel ajalookäsitlusel olnud ka mujal Euroopas. Peamiselt just Euroopa Nõukogu ning Euroopa Ajalooõpetajate Seltside Ühendus EUROCLIO ühiste ponnistuste tulemusel, mis said alguse juba 1990. aastatel, on selle lähenemise rakendamise nõue sisse viidud enamike Euroopa Liidu riikide õppekavadesse, eesmärgiga saavutada tolerantsem ning ühtsem Euroopa ühiskond. Samal ajal näitavad mitmed uuringud (nt van der Leeuw-Roord 2009a) erinevates Euroopa riikides pigem rahvusliku käsitluse populaarsuse tõusu ajalooõppes.

Vajalikud tingimused õppekavade ja õppematerjalide puhul on selle lähenemise rakendamiseks küll loodud, kuid mingil põhjusel ei ole mitmeperspektiivilisus siiani rahvusliku lähenemisega võrdsele tasemele jõudnud. Seletusi võib otsida ja tõenäoliselt ka leida väga erinevaid, alates rakenduslikest raskustest või eelarvamustega seotud probleemidest kuni selleni, et ehk ei olegi mitmeperspektiivilisus selleks töötatud imerohuks, mis meid globaliseeruva ühiskonna probleemidest üle aitaks.

Vesteldes kord mitmeperspektiivilisuse teemal ühe ajalooõpetajaga, sain oma pika pärimise peale selle kohta, mida ta arvab sellise lähenemise rakendamisest õppetöös, lõpuks vastuseks: „ma lihtsalt ei usu sellesse“. Kui sellise teema arutlemisel tuleb mängu tuua usuküsimus, on selge, et mingi oluline osa teadmisest, mis võimaldaks meil poolt või vastu argumenteerida, on kuskile Euroopa hariduspoliitika institutsioonide ning reaalsete koolitundide vahele kaduma läinud.

---

¹ Näitena võib tuua Avita eelmisel aastatel ilmunud õpikuid:
Ajaloo õpik 9. klassile. Lähiajalugu, I osa. Autor: Einar Värä, Ago Pajur, Tõnu Tannberg 2015. Tallinn: Avita
Ajaloo õpik gümnaasiumile. Lähiajalugu, II osa. Autor: Mart Laar 2015. Tallinn: Avita
Ajaloo õpik gümnaasiumile. Lähiajalugu, III osa Mart Laar 2015. Tallinn: Avita

Nagu juba mainitud, on mitmeperspektiivilise lähenemise eesmärgid seotud osaliselt nii globaliseerumise kui ka ühiskonna sidususega. Kahtlemata rõhutatakse selle käsitlemise puhul ka otseseid õpilasega seotud eesmärgi nagu näiteks analüüsi oskuse arendamine, kriitilise mõtlemisoskuse juurutamine, kohanemise ja toimetuleku võime parandamine kiiresti muutuv maailmas jne. Ühiskondlikul tasandil on aga peamised eesmärgid seotud Euroopa Liidu identiteedi otsingutega. Ühtse Euroopa projekti õnnestumiseks, mitte ainult majanduslikul vaid ka kultuurilisel tasandil, on hädavajalik leida sobiv keel, mis võimaldaks ühtsust ja erinevust üheaegselt. Seega on peamiseks küsimuseks see, kuidas kuuluda Euroopa identiteedi kandjate hulka, ilma et peaks ohverdama oma kultuurilist eripära.

Vaatamata sellele, et Euroopa Liit on olnud selle käsitlemise peamiseks häälekandjaks, ulatub mitmeperspektiivilisuse idee siiski juba tunduvalt varasemasse perioodi kui 1990. aastate algus. Võib öelda, et suund, mis meid tänapäeval selle lähenemiseni on toonud ilmus juba 1970. aastatel, mil ajaloo toimus narratiivne pööre, mida enamasti seostatakse Hayden White'i suurteose „Metaajalgu“ ilmumisega (1973).

Marek Tamm on selle pöördega kaasnenud muutusi kirjeldanud nõnda:

Kui traditsiooniline ajaloo filosoofia tegeles küsimustega ajaloo mõttest ja selle sündmuste seaduspärasustest, siis alates 1970. aastatest on vaatluste keskpunktis ajalookirjutaja võimalused minevikku kujutada. Ajalooseaduste asemel uuritakse nüüd ajalookirjutuse seadusi, ajalooseletuse asemel huvitatakse ajaloosituatsioonist. [...] Keeleline pööre tõi ajaloolaste teadvusesse tõsiasja, et ajalugu on ennekõike lugu – narratiiv. (Tamm 2003: 128-129)

Mitmeperspektiivilisuse otsesteks mõjutajateks peetakse aga saksa ajaloo- ja haridusfilosoofiaga seotud mõtlejate rühma, keda enamasti koondatakse mõiste „ajalooteadvus“ (*Geschichtsbewusstsein*) ümber, nende seas Jörn Rüsen, Bodo von Borries, Karl-Ernst Jeismann, Hans-Jürgen Pandel, Rolf Schörken jt. Nende teadlaste ideed on avaldanud suurt mõju saksa ajalooõpetusele (Kölbl, Konrad 2015) ning olnud oluliseks aluseks mitmeperspektiivilise lähenemise kujundamisel.

Peamised teadustööd mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse rakendamiseks hariduses on ilmunud Euroopa Nõukogu, EUROCLIO, Georg Eckerti Instituudi ja Körberi Fondi erinevates väljaannetes. Nende institutsioonide rahvusvahelised väljaanded ilmuvad enamasti inglise keeles, siiski on tähelepanuväärne hulk mitmeperspektiivilist lähenemist käsitlevatest töödest avaldatud ainult saksa keeles,

mida siinkirjutaja kahjuks piisaval tasemel ei valda. Kuna töö teema on seotud aga mitmeperspektiivilise käsitluse üleeuroopalise poole uurimisega, siis peamine kahju selle materjali mittekaasamisest on seotud pigem üldise taustteadmise ja otseselt töö uurimisobjekti ei puuduta.

Olulisemad mitmeperspektiivilisust käsitlenud autorid, kellele käesolevas töös toetun, on Bodo von Borries, Joke van der Leeuw-Roord, Robert Stradling ja Jörn Rüsen, kes kõik on oma töid avaldanud ka eelmainitud institutsioonide väljaannetes.

Mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse kirjeldamisel keskendun ma kahele aspektile. Esimene neist on see, kuidas mitmeperspektiivilisusele lähenetakse Euroopa hariduspoliitikas ning teine aspekt on selle käsitluse rakendamine õppetöös. Ma kirjeldan lühidalt seda, milliseid probleeme võib koolipraktikas sellega seoses ilmned, kuid peamiselt keskendun ma Bodo von Borriesi poolt pakutud terviklikule õppeprotsessi skemaatilisele kirjeldusele kui invariandile. Tema käsitluses, mis lähtub ajalooteadvusele omastest kontseptsioonidest, ilmneb, kuidas ja millistel erinevatel tasanditel peab õpilastel tekkima arusaam ajaloo mitmuslikkusest.

Käesolevas magistritöös tõstatatud uurimisküsimused on seotud eelkõige sellega, kuidas omavahel suhestub Euroopa Liidu hariduspoliitiline nägemus mitmeperspektiivilisest ajalookäsitlusest kui sidusa, tolerantse ja mitmekülgse ühiskonna loojast ning mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus kui koolitunnis rakendatav lähenemine. Taoline uurimisprobleem nõuab samuti erinevate vaatenurkade rakendamist, sest ühest küljest on küsimus selles, kuidas omavahel suhestuvad ajalookirjutus ja identiteet. Teisalt peame aga küsima, kuidas see, milline on meie identiteet (millistele väärtustele ta toetub, kuidas on konstrueeritud jne) mõjutab ühiskondlikke või kultuurilisi protsesse laiemalt.

Esimese vaatenurga teoreetiliseks baasiks olen valinud saksa ajaloolase ja kultuuriteoreetiku Jörn Rüseni teooria. Käesolevas magistritöös võimaldab Rüseni käsitlus hinnata seda, kuidas ajalookirjutusprotsessis lähtuvalt ajalooteadvuse erinevatest faasidest kujuneb identiteet ning kuidas identiteet omakorda kujundab seda, kuidas me ajalugu kirjutame². Teise aspekti uurimiseks kasutan ma Juri Lotmani

---

² Ajalookirjutus on siinkohal mõistetud kui narratiivi loomine üldisemalt.

mõtteid kultuuri enesekirjelduse problemaatikast, võttes aluseks eelkõige tema hilisemad tööd ning seal käsitletud binaarsete ja ternaarsete enesekirjelduste erinevuse. Rüseni ja Lotmani teooriates on mitmeid kattuvusi ning samas ka teineteise täiendusvõimalusi. Rüseni ajalootooria keskendatus tähendusloome probleemidele ning Lotmani kultuurisemiootika lähenemine ajaliste protsesside kirjeldamisele tundub viljaka pinnasena nendevahelise dialoogi algatamiseks.

Käesolev magistritöö koosneb neljast osast. Esimene neist keskendub mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse kirjeldamisele nii hariduspoliitikas kui ka õppetöö kontekstis. Teine peatükk esitab Jörn Rüseni ajalooteoreetilise lähenemise ajalookirjutuse ja identiteedi seostele. Kolmandas peatükis on välja toodud Juri Lotmani ideed seoses kultuuri enesekirjeldusega ning neljas peatükk on pühendatud probleemianalüüsile, mille käigus tulevad vaatluse alla juba eespool tõstatatud küsimused ja probleemid, mille mõtestamiseks kasutan ma peamiselt Rüseni ja Lotmani lähenemisi.

Antud töö ei pretendeeri sellele, et pakkuda täielikku selgitust, kuidas oleks võimalik mitmeperspektiivilist ajalookäsitlust rakendada nii, et see täidaks talle seatud eesmärgid, kuid loodan, et see lisab ühe lüli sellesse keerukasse seoseahelikku ajaloo, identiteedi, ühiskonna ja erinevate kultuuride vahele ning võimaldab meil astuda sammukese lähemale sellele, et küsimus mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse rakendamise võimalikkuse ja vajalikkuse kohta ei põhineks enam ainult individuaalsel usul, vaid arusaamisel.

1. MITMEPERSPEKTIIVILINE AJALOOKÄSITLUS

1990. aastatel maailmas aset leidnud muutused maailmakorralduses avaldasid mitmesugust mõju ajalooharidusele. Sellesse ajajärku jääb ka nimetuse „mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus“ lisandumine ajaloodidaktika käibesõnastikku ning sealt edasi ka suurema osa Euroopa koolide õppekavadesse. Siiski võib öelda, et suund mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse rakendamiseks õppetöös võeti sisse juba tunduvalt enne mõiste enda populariseerimist 1990. aastatel.

Mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse üks asjatundjatest, Robert Stradling, toob oma ajalooõpetajatele mõeldud käsiraamatus „Multiperspektiivsus ajaloo õpetamisel“ (2003) välja kolm tema meelest olulist nihet koolihariduses, mis andsid märku ajaloohariduse eemaldumisest traditsioonilisest kooliajaloost. Esimene neist oli seotud nn uue ajaloo lähenemisviisi esilekerkimisega 1980. aastatel Lääne- ja Põhja-Euroopas. Selle peamine uuenduslikkus seisnes rõhuasetuse muutuses. Rohkem tähelepanu hakati pöörama ajaloolise mõtlemise väljaarendamisele erinevate oskuste ja pädevuste õpetamise kaudu. Peamiselt tähendas see tööd allikatega – analüüsi, tõlgendamist ja sünteesi. (Stradling 2005: 9-10)

Teine oluline muutus, mille Stradling (Samas: 10) välja toob, leidis aset umbes samal perioodil. Üha enam hakati märkama, et n-ö ametlik ajaloonarratiiv on peamiselt monokultuurne ning etnotsentristlik. Selle tendentsi tõlgendamine probleemina tekitas vajaduse tuua esile ka seni ignoreeritud sotsiaalsete kategooriate ajalugusid, mis varasemalt domineeriva keelelis-kultuurilise kogukonna kõrval mainimist ei pälvinud. Kultuuriruumi kirjumaks muutumine 1970-80. aastatel (peamiselt endistes koloniaalriikides) tõi kaasa veel ka kolmanda olulise muudatuse koolihariduse eesmärkides – tekkis vajadus pakkuda noortele paremat ettevalmistust eluks etniliselt, keeleliselt ja usuliselt eripalgelises ühiskonnas (Samas: 11).

Vajadus arendada noortes välja tarvilikud pädevused multikultuurses ühiskonnas toimetulekuks ei ole ühiskonnast kuhugi kadunud, pigem vastupidi. Multikultuursusega toimetulek on muutunud aktuaalseks probleemiks pea kõikjal maailmas. Ometi on paljud mitmeperspektiivilist ajalookäsitlust puudutavad muudatused ajaloohariduses leidnud aset vaid ametlikul tasandil ning pole tegelikkuses klassiruumidesse jõudnud, vaatamata sellele, et haridusega tegelevad institutsioonid Euroopas seda multikultuurse ühiskonna probleemide lahendamiseks mõeldud imerohuna propageerivad.

1.1. Mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus Euroopa hariduspoliitikas

Mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus on lahutamatult seotud nn Euroopa ühtsuse projektiga ja seda nii ideelise kui ka rakendusliku poole pealt. Mõiste ise võis mõningates ajalooharidusega tegelevates ringkondades Euroopas käibel olla küll juba 1970. aastatest saati, kuid laiemale levikule mitmeperspektiivilisele ajalookäsitlusele tagas selle populariseerimine selliste Euroopa institutsioonide poolt nagu Euroopa Nõukogu, UNESCO, Euroopa Ajalooõpetajate Seltside Ühendus EUROCLIO, Georg Eckerti Instituut ja Körberi Fond.

Erinevate rahvusvaheliste programmide, õppematerjalide, koolituste ning koostööprojektide kaudu on need institutsioonid alates 1990. aastest aktiivselt kujundanud arusaama mitmeperspektiivilisest ajalookäsitlusest. Seetõttu on kõne all oleva mõiste tähendusväli mõjutatud Euroopa Liidu väärtustest ning tihedalt seotud Euroopa Nõukogu peamise eesmärgiga – saavutada oma liikmete vahel suurem ühtsus järgides seejuures Euroopa Liidu motot: „Ühinenud mitmekesisuses“ („*United in Diversity*“)³.

Ajaloo mitmekesisuse hindamine Euroopa Nõukogu poolt sai alguse siiski juba varem kui 1990. Näiteks võime me 1984. aasta Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee ametlikus soovitusel leida mitmeid ajaloo õpetamise põhimõtteid, mida me praeguseks hetkeks liigitame mitmeperspektiivilise käsitluse alla. Soovitusel, milles käsitletakse õpetajate koolitamist kultuuridevahelise mõistmise teemal, rõhutatakse vajadust olla

---

³ Euroopa Liidu moto: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/motto/index_en.htm.

teadlik teistest rahvustest õpilaste lähtekultuuride taustast ning lülitada neid teadmisi õppeprotsessi; kasutada erinevate kultuuride tutvustamiseks autentseid materjale ja allikaid, õppida väärtustama kultuuride mitmekesisust (Council of Europe 1984: 2).

Euroopa ühtsuse tagamisel nähakse ajalool olulist rolli. Jörn Rüsen (2000b: 76) põhjendab ajaloo tähtsust sellega, et Euroopa kui majanduslik ja poliitiline kooslus ei saa edukalt toimida, kui tal ei ole ühtset kultuurilist tausta: „Selleks et Euroopa riigid ja nende kodanikud suudaksid üksteisega kultuuriliselt samastuda juba olemasolevas majanduslikus piirkonnas, on tarvis, et lisaks ühisele valuutale lastaks käiku ka vastav „kultuuriline ühisvaluuta“, mis võimaldaks tajuda seda piirkonda enda omana.“ Ühist ajalugu nähakse Euroopa Liidus olulise osana sellest „kultuurilisest valuutast“, mis peaks fikseerima Euroopa väärtused loodava ühise identiteedi suhtes.

1.1.1. Ajalooõppe ühiskondlikud eesmärgid

Euroopa ühise identiteedi üks põhiküsimusi on, kuidas tagada sidusus väga eripalgelises ühiskonnas. Peamisteks ühisteks nimetajateks identiteedi kujundamisel on väärtused, mida Euroopa Liit esindab. Nende väärtuste kujundamisel ning kinnitamisel Euroopa kultuuriruumis nähakse ajalooharidusel olulist rolli.

2001. aastal esitatud Euroopa Nõukogu Ministrite Komisjoni soovituses sätestatakse ühised eesmärgid ajaloo õpetamisele 21. sajandil. Erinevuste austamine, sallivus, vastastikune mõistmine ja tunnustamine, mitmekesisus, globaalne perspektiiv, rahumeelne inimühiskond, inimõigused (Council of Europe, Committee of Ministers 2001) – on märksõnad, mida selles soovituses korduvalt rõhutatakse ning mida ajaloo õpetamise kaudu peaks ühiskonnas edendama.

2011. aastal lisandus sellele Ministrite Komitee poolt soovitus, mis keskendub kultuuridevahelisele dialoogile ning võõra kuvandile ajalooõpetuses. Selles dokumendis on rõhuasetus liikunud sellele, milliseid oskusi ning teadmishaldkondi tuleb õpilastes arendada, et oleks võimalik saavutada 2001. aasta soovitusel esitatud eesmärgid. Seega on rõhk selgelt liikunud sellele, et ajalooõppe üks peamisi taotlusi on välja arendada

vastav mõtlemisoskus, mis võimaldab tulevasel kodanikul „anda oma teadlik (täielikult informeeritud) nõusolek selleks, et „elada üheskoos“ keerulistes ning pidevalt muutuvates kontekstides, mille arengud on sageli ennustamatud ning ootamatud“. (Council of Europe, Committee of Ministers 2011)

Mitmeperspektiivilist ajalookäsitlust nähakse vahendinda, mis võimaldab kujundada sellist mõtlemist ja suhtumist, mis aitaks tänapäeva keeruliste kultuurikontekstidega paremini hakkama saada. Ka noorte ajalooalase hariduse arendamisele suunatud ühendus EUSTORY näeb mitmeperspektiivilisust Euroopa uue identiteedi vundamendina, mis võimaldab luua tolerantsema ühiskonna: „Mitmeperspektiivilisuse ja kriitilise mõtlemise arendamine noortel inimestel võimaldab panustada kultuuridevahelise mõistmise ning piiriülese dialoogi arengusse Euroopas ning aitab seeläbi üheskoos rahus elada.“ (The EUSTORY Charta 2001: 302).

Selleks, et mõista, miks just mitmeperspektiivilises lähenemises nähakse sobivat alust Euroopa identiteedile, tasub pöörata tähelepanu politoloog Karl-Peter Fritzsche käsitlusele. Tema jaoks on mitmeperspektiivilisus oluline vahend tolerantsuse arendamisel ühiskonnas, seejuures peab ta oluliseks rõhutada, et tegu ei ole mitte konformismi, vaid arusaamise strateegiaga (Fritzsche 2000). Sellise lähenemise puhul ei ole tegu etteantud malliga, mis esitab tolerantsust kui nõuet, vaid pigem vahendiga, mis loob võimaluse tolerantsuseni jõudmiseks mõistmise kaudu.

Fritzsche järgi on üheks mitmeperspektiivilisuse osaks ning ka eelduseks teadlikkus iseenda perspektiivist ning see lähenemine ei eelda teiste perspektiivide omaksvõttu, vaid neist teadlikuks saamist ning mõista püüdmist (Samas). Mitmeperspektiivilisus kui mõtlemise vorm ei lõhu seeläbi Euroopas väärtustatud mitmekesisust, kuna ei eelda, et inimene peaks loobuma oma identiteedist või vaatepunktist. Mitmeperspektiivilisus rõhutab ennekõike vajadust aru saada, mitte lihtsalt suhtuda sõbralikult kõigesse, mis on „teine“ või „võõras. Just seeläbi on võimalik saavutada tolerantsus, mis ei ole mitte lihtsalt „ülevalt poolt“ esitatud nõue, vaid läbi teadmiste ning arusaamise omandatud seisund, mis tagab ühtsema ühiskonna.

Samas toob Fritzsche (2000) välja, et olukorras, kus Euroopa multikultuuristumine on toimunud kiiremini kui tolerantsuse kasv ühiskonnas, on tekkinud olukord, mida võib nimetada „tolerantsuse tühimikuks“ (*tolerance gap*), kus

ühel küljest nõudlus tolerantsuse järgi kasvab, kuid teisest küljest tulenevalt kultuurilistest „kaitsestrateegiatest“, mis tunnetavad erinevust ohuna, leiab aset sallimatuse järsk tõus.

Sarnast kaitsestrateegiat võib märgata ka mõningate Euroopa riikide hariduspoliitikas, mis sageli väljendub rahvusliku ajaloo esiletõus. Robert Stradling (2011: 5-6) on toonud välja, et see on omane enamasti riikidele, mis on mitmerahvuselised, multikultuursed või mis oma geograafilise asukoha tõttu on olnud võõrvägede poolt okupeeritud või kuulunud erinevate suurvõimude huviorbiiti ning sattunud seetõttu konfliktide keskmesse. Sellest tulenevalt võib järeldada, et ajaloole omistatakse suurt rolli kokkukuuluvustunde tekitamisel.

Euroopa Liidu lähenemine ajalooõpetamisele kinnitab küll seda veendumust, et ajalugu võib omada suurt ühendavat jõudu, kuid ajalooharidusega tegelevates institutsioonides on peamiselt levinud arvamus, et sõltuvalt haridusstrateegiast võib selline ühendamine omada väga erinevaid tagajärgi. Nagu eelnevalt välja toodud, on ka mitmeperspektiiviline ajalugu suunatud Euroopa ühiskonna ühendamisele, kuid suurem osa selle lähenemise propageerijaid peavad väga oluliseks rõhutada oma vastandumist traditsioonilisele rahvuslikule ajaloole, mille peamiseks ühendavaks jõuks peetakse sageli just väljaarvamise mehhanismi.

1.1.2. Mitmeperspektiiviline vs. rahvuslik ajalookäsitlus

Mitmeperspektiivilise ja rahvusliku ajalookäsitluse ühiseks jooneks võib pidada seda, et nende mõlema olulisema eesmärgina nähakse kaasaegses hariduspoliitikas ühiskonna sidususe suurendamist. Põhjus, miks viimastel aastakümnetel on Euroopa Liidu kõrgemate institutsioonide tasandil langenud valik just multiperspektiivsuse kasuks ei ole otseselt seotud sellega, et rahvuslik ajalookäsitlus ühtsustunde loomisega hakkama ei saaks. Võib isegi öelda, et ühtsuse saavutamine rahvusliku ajaloonarratiivi mudeli alusel on mitmeti lihtsam ülesanne kui multiperspektiivse lähenemise juurutamine ühiskonnas, mis on ehitatud rahvuslikele mõttemustritele.

Jörn Rüsen (2000b: 82) väidab, et põhimõtteliselt on küll võimalik, et uus Euroopat ühendav identiteet ehitataks üles rahvusliku ajaloo traditsioonist lähtuvalt, arvestades, et selline strateegia on ajalooliselt tõestanud oma efektiivsust, kuid avaldab kahtlust, et see tõhusus end ka kaasajal kinnitaks. Sarnane skeptiline hoiak rahvusliku ajaloo suhtes ühendab enamikke mitmeperspektiivilise lähenemise pooldajaid, kelle seas on pigem levinud veendumus, et rahvuslikust lähenemisest ajaloole tuleb 21. sajandi tingimustes loobuda.

Siinkohal on oluline rõhutada, et vastuseis ei ole mitte rahvusliku perspektiivi enda vaid mõtlemisviisi suhtes, mida rahvuslik ajaloo narratiiv tingib. Rääkides rahvusliku perspektiivi rollist uues ajalookäsitluses kirjutab Joke van der Leeuw-Roord (2009b: 91), et muutus ei peaks tähendama rahvusliku vaatepunkti täielikku kõrvaleheitmist, vaid olulise muutuse tooks kaasa juba ka see, kui ajaloo õppimine ei peaks alati alguse saama just sellest ühest perspektiivist.

Esimene lugu, mille me omandame ajaloost, määrab suurel määral ära selle, millises valguses hakkame me nägema ülejäänud lugusid, millega elu jooksul kokku puutume. Kui see esimene *ajalugu* on õpilasele esitatud ainulisest rahvuslikust vaatepunktist, on hiljem juba küllaltki keeruline seda teiste perspektiivide lisamise kaudu mitmuslikuks muuta. (van der Leeuw-Roord 2009a: 155) Van der Leeuw-Roordi järgi on aga enamikes Euroopa riikides levinud arusaam, et selleks, et mõista maailma, milles me elame, tuleb õpilastel alustada kõigepealt kohalikust ajaloost (Samas: 163). Seetõttu on mitmeperspektiivilise ajaloo integreerimises õppekavadesse vajalik arvestada asjaoluga, et ajaloohariduse aluseks on enamikel puhkudel rahvuslik ajalugu.⁴

Joke van der Leeuw-Roord kirjeldab rahvuslikku narratiivi kui *uhkuse ja valu peegeldust*, „mille kaudu tutvustatakse õpilastele ühelt poolt rahvuslikke kannatusi ja teisalt kujundatakse rahvuslikku uhkust. Kahju, mida on tehtud *teistele*, ja fakt, et *teised* võisid olla ohvriteks/kannatajateks meie omal maal, on küsimused, mis ei iseloomusta Euroopa riikide ajaloo ainekavasid.“ (van der Leeuw-Roord 2004: 7-8). Seega jääb

---

⁴ Tööd, mis keskenduvad just rahvusliku ajaloo narratiivi uurimisele: Miller, David (1995). *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press; Wertsch, J. W. 2008. Collective memory and narrative templates. *Social Research: An International Quarterly* 75 (1), 133-156; Wertsch, J. V. (1997). Narrative Tools of History and Identity. – *Culture and Psychology*, Vol 3, No 5, pp 5–20.

rahvuslikust narratiivist välja kõik see, mis võiks nõuda negatiivset hinnangut iseendale ja oma rahvale.

Teine oluline joon, mis van der Leeuw-Roordi (2000: 116) arvates rahvuslikku lähenemist ajaloole iseloomustab, on see, et ajalugu jutustades keskendutakse sellele, mis oma rahvust teistest eristab ning jäetakse kõrvale see, mis näiteks naaberriikide või ka kaugemate rahvastega on ühine. Tulemusena võib olla küll rahva või kultuuri „siseringi“ suurem ühtsus, kuid teisest küljest toob see kaasa eraldatuse end ümbritsevast maailmast.

Uute rahvuslike ajalugude loomise puhul on oluline leida viis, kuidas viia oma rahva ajaloo juured „aegade algusesse“. Van der Leeuw-Roordi järgi otsitakse selleks tõestust enamasti varase omariikluse abil. Nii näiteks jõudsid slovakiid välja Moraavia Impeeriumini ja ukrainlased kasakate kogukondadeni. (van der Leeuw-Roord 2009a: 163). Samas on teatav mütoloogiline joon, rahvuse müütiline algupära omane kõikide rahvaste lugudele, sealhulgas ka neile, kes juurte leidmise nimel nii palju pingutama ei pea.

On mõisteta, miks rahvuslik ajalookäsitlus ei sobitu kuigi hästi Euroopa Liidu hariduspoliitikaga, kelle eesmärgid johtuvad ühtse Euroopa kontseptsioonist. Kuid rahvusajaloo toetajate perspektiivist vaadates võib tekkida siiski küsimus, et miks peaksid Euroopa riigid vahetama oma traditsioonilise ajalookäsitluse uue vastu, mida propageerib Euroopa Liit. Kui ainuke põhjendus sellele on Euroopa suurem ühtsus, mis sealjuures tundub tulevat rahvusriikide identiteedi arvelt, siis kas ei ole siin tegu mitte lihtsalt huvide põrkumisega kahe võrdväärselt toimiva ajaloolise narratiivi vahel?

Mitmeperspektiivilisus sobib küll ehk paremini kirjeldama heterogeenseid kultuurikooslusi nagu Euroopa Liit, kuid miks peaks selline ajalookäsitlus olema hädavajalik rahvusriigi perspektiivist, kelle esmane huvi võib olla (ning enamasti ongi) kultuuriline ühtsus eelkõige oma riigi siseselt?

Oluliseks argumendiks rahvusajaloo toetajate puhul on see, et rahvuslik ajalookäsitlus on siiani oma eesmärgi suutnud täita ning sageli ei nähta põhjust, miks ei peaks rahvusriigi narratiiv olema kohandatav ka globaliseeruvale maailmale, arvestades, et ka rahvusajaloo puhul on võimalik leida viise, kuidas integreerida n-ö võõraid ning nende lugusid põhinnarratiivi. Selle argumendi puhul ei arvestata aga

globaliseerumisprotsessi ulatusega tänapäeva ühiskonnas. Kui varasemalt oli rahvusriikide sisene kultuuripilt selline, mida oli võimalik kirjeldada monotsentrilise mudeli abil, mille äärealadel paiknes teistsugusus, siis 21. sajandil on vastuolu sellise kirjelduse ning reaalsuse vahel muutunud ohtlikult teravaks.

1.1.2. Euroopa ajalooteadvuse konstrueerimine

Nagu juba eelnevalt välja toodud, on mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse üks eesmärke valmistada noori ette eluks multikultuurses ühiskonnas, võimaldades konstrueerida ajaloolist identiteeti, mis ei põhine vastandamisel ning väljaarvamisel. Identiteedi puhul, mis vastuolusid ei aktsepteeri, on sellises ühiskonnas, kus kõrvuti eksisteerivad erinevad maailmanägemused ja arusaamad, väga keeruline toime tulla ning seetõttu propageeritakse üleminekut mitmeperspektiivilisele ajalookäsitlusele kui hädavajalikku sammu.

Probleem seisneb aga selles, et mitmeperspektiivilise lähenemise hädavajalikkus ei paista olevat ühiskonnast endast tulenev tendents, vaid peamiselt ülevalt poolt Euroopa Liidu institutsioonide kujundatav praktika. Euroopa riikide sisesed hariduspoliitilised otsused ning üleüldine meelestatus viitavad pigem rahvuslikkuse tõusule, mis Fritzsche väljapakutud „tolerantsuse tühimiku“ teooria kohaselt on tavapärane kaitsestrateegia olukorras, kus indiviid või ühiskond tervikuna kogeb ohtu oma identiteedile.

Vaatamata rahvuslikkuse kasvule, nähakse Euroopa Liidu hariduspoliitikas siiski võimalust luua uus ühtne Euroopa ajalooteadvus, mille peamiseks mõttemustriks oleks mitmeperspektiivilisus. See ei tähenda, et Euroopa ajalooteadvust ühendaks ainult vorm ning ühtne sisu puuduks täielikult. Kahtlemata pööratakse Euroopa perspektiivi kujundamisel tähelepanu ka sellele, et leida ajaloost ühiseid sisulisi teemasid, millega kõik Euroopa riigid ja rahvad suudaksid oma vaatepunktist lähtuval suhestuda. Ometi on põhirõhk pööratud siiski ajalooteadvuse struktuuri kohandamisele vastavaks

globaliseeruva maailma nõudmistele. Sellest aspektist lähtuvalt võib Euroopa perspektiivi mõistagi tegelikult globaalse perspektiivi analoogina.

Rüsen (2000b: 83) toob välja, et selline suhtumine, mis näeb Euroopa lähenemist universaalsena, võib endas kujutada teatavat imperialismi ohtu Euroopa-väliste rahvaste kultuurilisele identiteedile, kuid lükkab selle ohu võimaluse samas kohe ümber. Nimelt selgitab Rüsen, et kuna see universalism põhineb eelkõige erinevuse tunnistamisel, mis muudab variatiivsuse Euroopa universalismi aluseks, siis ei tekita see võimalust imperialistliku konflikti kujunemiseks.

Rüseni idealistlikule lähenemisele sellest, milline võiks olla Euroopa ajalooteadvus vastandub Moskva Riikliku Ülikooli professor Michail Boytsovi kirjeldus sellest, milliseid vastuolusid on tekitanud Euroopa ajalooteadvuse konstrueerimine juba praeguseks hetkeks. Boytsovi (Boytsov 2000: 70) järgi üritatakse loodavat Euroopa ajalooteadvust näidata omasena just peamiselt Lääne-Euroopale ning kirjeldada seda kategooriates „uus ja parem“. Selline lähenemine toimib aga vastupidiselt antud käsitlemise peamistele eesmärkidele, milleks on eelarvamuste vaba ja ühtsem Euroopa. Selle asemel lööb see kiilu Lääne- ja Ida-Euroopa (kus levinud arvamuse kohaselt on tugevam rahvuslik mentaliteet kui läänes) vahele ning rõhutab (Lääne-) Euroopa ajalooteadvuse kõrgeimat hierarhilist positsiooni teistega võrreldes.

Selline Euroopa ajalooteadvuse vastandamine rahvuslikkusele ei pruugi tähendada ühtsuse suurenemist, vaid hoopiski väljaarvavat identiteeti lihtsalt uutelt alustelt. Boytsov rõhutab, et liiga tugev vastandumine rahvuslikule käsitlemisele võib viia selle ajaloolise traditsiooni eitamise või ignoreerimiseni, mitte Euroopa mitmuslikkuse väärtustamiseni. Rahvuste vahelised konfliktid ja vaenutamine Euroopa pinnal on Boytsovi sõnul ühise mineviku väärtuslik osa. Ka viha oma naabri suhtes võib vaadata Boytsovi arvates positiivse nähtusena, sest see võib anda hoopis tunnistust vihatud naabri olulisest rollist rahva enesemõistmises ning tuua esile seda, kui oluliselt on too naaber meie kultuuri kujunemist mõjutanud. (Samas: 72-73)

Seega ei peaks Euroopa ajalooteadvus mitte rahvuslikkust ära tõukama, vaid leidma viisi, kuidas see võiks Euroopa identiteeti sobitada. Jörn Rüseni (2000b: 83) järgi võimaldab paljurahvuslikkus luua kommunikatiivse struktuuriga Euroopa ajalooteadvuse. Selline ajalooteadvus, mis on sisemiselt heterogeenne, ei võimalda tänu

oma sisemisele konfliktsusele kuigi lihtsalt kujuneda sellistel väärtuskategooriatel nagu hea-halb.

Rüsen (Samas: 82) kirjeldab seda piltlikult tsivilisatsiooni ja barbarite opositsiooni näitel. Kui homogeense kultuuriruumi puhul asub barbar kultuuri piiri taga, siis ühtne Euroopa ajalooteadvus integreeriks „teise“/„võõra“/„barbari“ enda minapildi osaks. Kuna sellisel juhul leiduks „barbareid“ nii siin kui ka sealpool piiri, võimaldab see loobuda automaatsest negatiivsest hinnangust kõigele sellele, mis paigutub võõra kategooria alla.

Sellisel kujuneb ajalooteadvus, mis Jörn Rüseni sõnul on võimeline märkama „inimliigi ühtsuse avaldumist kõige erinevates kultuurides ja ajalooarengutes“ (Rüsen 2007b: 99-100). Ühiskonda, millele on omane selline ajalooteadvus, nimetab ta tunnustamiskultuuriks ning leiab, et 21. sajandi alguses on sellise kultuuri loomine kõige tähtsamaks ülesandeks, mis humanitaarteaduste ja eriti ajaloo uurimise ees seisab.

1.2. Mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus õppetöös

Järgnevalt annan ma ülevaate mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse rakendamisega seotud üldisest probleemistikust, mis võimaldab saada aimu põhjustest, mis on pidurdanud selle lähenemise laialdasemat kasutuselevõttu koolides. Peatüki teises osas esitan ühe näite sellest, kuidas on võimalik mitmeperspektiivilist õppetööd üles ehitada.

Vaatluse alla tuleb Bodo von Borriesi õpeprotsessi kirjeldus, mis erineb teistest oma tervikliku käsitluse poolest. Borriesi jaoks ei ole mitmeperspektiivilisus lihtsalt harjutus ajalootunnis, vaid ta vaatleb seda, kui ajalooõppe iseseisvat osa, mida tuleb läbida tervikliku protsessina. Seetõttu vaatlen tema lähenemist käeolevasse magistritöös mitte kui erijuhtu, vaid pigem kui universaali.

1.2.1 Raskused mitmeperspektiivilisuse rakendamisel

Põhjuseid, miks mitmeperspektiivilise lähenemise integreerimine ajalootundidesse nii visalt on läinud, võib leida mitmeid. Olulisteks teguriteks on näiteks aja ja ruumi puudus õppekavas. Vaatenurkade paljusust taotlev ajalootund nõuab üpris paindlikku õppekava, mis jätaaks õpetajatele rohkem valikuvõimalusi. Kui õppekava on kohustuslikest teemadest ülekoormatud, ei jää õpetajale võimalust mõne teemaga süvitsi minna ja seda erinevaid positsioone arvesse võttes analüüsida. Kuna mitmeperspektiivilisus on väga ajamahukas lähenemine, ei ole mõeldav, et seda meetodit rakendataks täies ulatuses iga läbitava teema puhul ning see ei ole ka eesmärgiks. Peamine ülesanne selle lähenemise rakendamise puhul on arendada õpilases mitmeperspektiivilisusele omast mõtlemist, mitte tutvustada talle kõiki perspektiive ajaloos.

Vaidlus selle üle, mis on olulisem, kas oskuste arendamine või informatsiooni edastamine ja kuidas leida ajaloo õppekavades nende kahe olulise aspekti vahel tasakaal, on Stradlingi (2001a: 235) sõnul saatnud õppekavade koostamisi 1970. aastatest saati ning tänini ei ole see arutelu veel vaibunud. Olulisemaks küsimuseks on aga see, kuidas eelnimetatud tasakaalu printsiip nende kahe haridusliku aspekti vahel viia didaktikute vaidlustest õpetajateni. Nagu juba mainitud, eeldab mitmeperspektiiviline lähenemine ajalooõpetuses sellist õppekava, mis annaks õpetajale võimalikult vabad käed – see aga tähendab, et üks olulisemaid eesmärke ajaloohariduses peaks olema see, et õpetajad õpiksid neid valikuid läbimõeldult ning põhjendatult tegema.

Euroopa Ajalooõpetajate Seltside Ühenduse EUROCLIO juhataja Joke van der Leeuw-Roord, kes on ka mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse üks olulisemaid eestkõnelejaid, näeb selle eesmärgi saavutamist üpris problemaatilisena. Oma artiklites rõhutab ta sageli, et õpetajad ei vaevu endale esitama küsimust selle kohta, miks nad ajalugu õpetavad või miks nende õpilased peaksid ajalugu õppima. Viies läbi õpetajate koolitusi, alustab ta enamasti lihtsa küsimusega selle kohta, mis on ajalooõppe eesmärk. Oma suureks üllatuseks on ta avastanud, et enamike tema haridusvaldkonnas tegutsevate kolleegide jaoks ei ole see küsimus kuigi selge. (van der Leeuw-Roord

2009b: 9) Selgete eesmärkide puudumine õppetöös võib viia selleni, et ajalootunnid muutuvad lihtsalt mineviku ümberjutustuseks, mis on tarvis pähe õppida ning mis ei aita õpilastel jõuda lähemale ajaloo mõtestamisele.

EUROCLIO üks eesmärkidest on alates oma ühenduse loomisest 1993. aastal olnud innovatiivsete ja kaasavate õppemeetodite propageerimine, kus rõhuasetus oleks mõistmisel, mitte pähe õppimisel ning selle eesmärgi saavutamiseks on tähelepanu all olnud eelkõige õpetajate ning haridusarendajate koolitamine (van der Leeuw-Roord 2009b: 5). Mitmeperspektiivilise käsitlemise puhul on selle lähenemise eesmärkide teadvustamine äärmiselt oluline ning lihtsalt meetodiliste juhiste järgimine õpetaja poolt ilma kindlat sihti silme ees omamata võib muuta aine õpetamist küll vormiliselt, kuid mitte sisulisel tasandil.

Näite selle kohta, kuidas mitmeperspektiivilise käsitlemise sisulise poole mittemõistmine võib viia pelgalt formaalse jälgenduseni, võib leida Robert Stradlingi käsiraamatust, kus ta rõhutab et ainuüksi erinevate allikmaterjalidega töötamine ei tähenda veel seda, et tegu oleks mitmeperspektiivilise lähenemisega. Õpikutes võivad küll esineda harjutused allikatega töötamiseks, kuid kui harjutuse sisuks on see, et õpilasel lastakse ajaloo allikast lihtsalt infot välja noppida, on asi mitmeperspektiivilisusest kaugel. (Stradling 2005: 21-23)

Sagedaseks probleemiks mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse puhul õppetöös on ka see, et seda lähenemist ei rakendata täies ulatuses, vaid kaasatakse ainult üksikuid aspekte. Sellist probleemi võib näha näiteks Sulev Valdmaa artiklis „Multiperspektiivsust arendavad õppemetoodikad“. See artikkel avaldati Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi poolt välja antud sotsiaalainete valdkonnaraamatus, mis on mõeldud toetama gümnaasiumi sotsiaalainete õpetajaid uue õppekava rakendamisel (kehtib alates 2011.).

Lugedes üles erinevaid õppemeetodikaid, mille abil on võimalik mitmeperspektiivilisust arendada, leiab Sulev Valdmaa (2011), et enamik neist on tegelikult Eesti õpetajatele hästi teada ning paneb südamele lihtsalt seda, et õpetajad nende harjutuste mitmeperspektiivilist poolt rakendamisel rohkem esile tooks.

Selliste õppemeetodite puhul nagu dokumendi- või allikaõpe, joonistamine, diskussioon, rühmatöö, arutlemine, rollimängud, projektõpe käsitleb Valdmaa

mitmeperspektiivilisust üpris pealiskaudselt. Peamiselt rõhutab ta nende õppemeetodite puhul üldisemalt aktiivõppele omaseid tunnuseid (nagu näiteks see, et vastused ei ole õpetaja poolt ette antud, vaid õpilased peavad nendeni iseseisva töö käigus jõudma; arendatakse õpilaste oskust koostööks, teiste arvamuse ära kuulamiseks ning ka selle aktsepteerimiseks, et klassikaaslased võivad jõuda teistsugustele järeldustele jne.) Kahtlemata on ka aktiivõppele omased meetodid mitmeperspektiivilise käsitluse rakendamisel olulised, kuid see ei aita jõuda lähemale mitmeperspektiivilise käsitluse tegelikule tuumale.

1.2.2. Mitmeperspektiivilise õppeprotsessi ülesehitus

Pealiskaudsus mitmeperspektiivilisuse printsiibi rakendamisel õppetöös ja ka õppematerjalide koostamisel ei ole sugugi ainult Eesti probleem. Ajaloodidaktiku Bodo von Borriesi sõnul (2001: 278) võib sama probleemi kohata ka näiteks Saksamaal, vaatamata sellele, et mitmeperspektiivilisuse idee on seal olnud aktuaalne juba tunduvalt pikemat aega. Borriesi sõnul rakendatakse mitmeperspektiivilisust peamiselt just ajaloo allikate tasandil, ilmestamaks seda, et mineviku sündmustes osalevad agendid omasid erinevaid vaatepunkte, kuid täiesti puutumata jääb sealjuures mitmete vaatenurkade esinemine tänapäeval nende sündmuste tõlgendamisel ning ka erinevate järelduste kõrvuti eksisteerimine (Samas: 289).

Mõte sellest, et vaatenurkade paljususe ei ole ajaloos ainult möödunud aegade probleem, on seotud „ajalooteadvuse“ kontseptsiooniga, mis on tugevalt mõjutanud ka mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse kujunemist. Mõiste *Geschichtsbewusstsein*⁵ on Saksamaa ajaloo teoorias üks võtmekontseptsioone ning on püsinud ajaloodidaktika huviorbiidis juba alates 1970. aastatest (Kölbl, Konrad 2015: 50).

Vaatamata sellele, et mõiste täpse definitsiooni osas pole teoreetikute seas täielikku üksmeelt saavutatud, on Joke van der Leeuw-Roordi sõnade järgi siiski

---

⁵ Olulisemad autorid „ajalooteadvuse“ mõiste väljaarendamises Carlos Kölbli ja Lisa Konradi järgi (2015: 50-51) on Rolf Schörken ja Karl-Ernst Jeismann, keda võib pidada selle valdkonna pioneerideks ning Jörn Rüsen ja Hans-Jürgen Pandel, kelle tööd on enim tähelepanu pälvinud.

võimalik välja tuua kolm peamist elementi, mis on omased kõigile ajalooteadvust käsitlevatele lähenemistele: mineviku interpretatsioon, oleviku mõistmine, väljavaade tulevikuks (van der Leeuw-Roord 2009b: 9). Sõnastades selle ümber nii, et see sobituks paremini hariduse eesmärkide kirjeldamiseks, defineerib van der Leeuw-Roord „ajalooteadvust“ nõnda: „see on arusaamine, et erinevad mineviku interpretatsioonid kujundavad erineva arusaamise olevikust ja seeläbi mõjutavad erinevaid valikuvõimalusi tulevikuks.“ (van der Leeuw-Roord 2000: 114) Kui seda ajalooteadvuse põhimõtet mitmeperspektiivilisuse rakendamisel õppetöös mitte silmas pidada, kaob ära üks selle ajalookäsitluse olulisemaid jooni, nimelt võime tuua esile ajaloo kohalolu kaasajas, mis traditsioonilise ajaloo puhul tähelepanuta jääb.

Kuidas rakendada mitmeperspektiivilist lähenemist, kaasates seejuures ajalooteadvuse põhimõtteid, kirjeldab Bodo von Borries oma artiklis „„Mitmeperspektiivilisus“ – Utopiline taotlus või võimalik alus ajalooõppele Euroopas?“ (2001). Artiklis pakub ta põhjaliku ülevaate sellest, milline peaks ideaalis välja nägema mitmeperspektiivilist ajalookäsitlust taotlev õppeprotsess, kasutades Karl-Ernst Jeismanni ja Jörn Rüseni ajalooteadvuse kujundamisega seotud kolmikjaotusi. Borries toob välja (2001: 272), et Jeismann eristas „faktide ja juhtumite analüüsi“, „hinnangu andmist faktidele“ ning „hinnangu andmist väärtustele. Rüseni taksonoomia on esitatud mitmeti sarnaselt lähtepositsioonilt, eristades ajaloo tajumust (*historical perception*), ajaloo tõlgendust (*historical interpretation*) ja ajaloo orienteeritust (*historical orientation*).

„Ajaloo tajumus“ on seotud minevikuga ning tingitud kokkupuutest ajaloo allikatega. Selle abil on meil võimalik minevikku ette kujutada ja meenutada. „Ajaloo tõlgendus“ kujuneb mineviku paigutamisel kaasaega, mille tulemusel on võimalik möödunut mõista ning sellest jutustada. „Ajaloo orienteeritus“ on suunatud minevikust tulevikku ning seotud ideega ajaloo järjepidevusest. See võimaldab meil anda minevikule hinnanguid ning teha möödunust järeldusi tulevikuks. (Borries 2001: 272)

Borries paigutab need ideed ajaloo õppeprotsessi konteksti ning lisab nendele jaotustele omalt poolt mitmeperspektiivilisuse erinevate vormide eristuse. Borriesi järgi peaks õppeprotsessi mitmeperspektiivilisus väljenduma kolmel erineval analüüsi

tasandil, kus igale dimensioonile on omane erilaadne vaatenurkade paljususe kategooria:

- multiperspektiivsus ajaloo tajumuse tasandil (ajaloolised allikad)
  - vastuolulisus/ poleemika (*controversy*) ajaloo tõlgenduse tasandil (historiograafia)
  - mitmuslikkus (*plurality*) ajaloo orienteerituse tasandil (järelused).
- (Borries 2001: 272-281)

Olenemata ajaloo õppekava paindlikkusest ei ole mingil juhul mõeldav selline variant, kus õpetaja läbiks kõik need analüüsitasandid iga teema puhul ning arvestades, et mitmeperspektiivilise lähenemise eesmärk on eelkõige oskuste arendamine, ei ole see ka vajalik. Küll aga peab Borries oluliseks, et õpilastele antaks võimalus kasutada mitmeperspektiivlist lähenemist kui terviklikku protsessi, läbides ühe teema puhul kõiki kolme kategooriat, sest rakendades neid analüüsitasandeid üksikult erinevate juhtumite puhul ei kujune õpilasel välja terviklikku arusaama mineviku, oleviku ja tuleviku omavahelistest seostest ajaloos. (Samas:287)

Esimene analüüsitasand, mis on eelkõige seotud tööga ajalooliste allikatega, on kõige sagedamini koolitundides rakendamist leidev mitmeperspektiivilisuse meetod. Borriesi (Samas: 275) sõnul eeldab selle tasandi analüüs õpilaselt piisavat ajaloolise konteksti tundmist ning empaatiat, kuid ta rõhutab samas, et eesmärk on selgitada ja mõista, mitte omaks võtta või välja vabandada. Oluliseks aspektiks allikaanalüüsi puhul on see, et valitud materjal kaasaks võimalikult erinevaid vaatenurki, sealhulgas mitte ainult näiteks uuritava konflikti vastaspooli, vaid ka erinevate sotsiaalsete klasside perspektiive.

Allikate juurest historiograafias esineva poleemika analüüsi juurde jõutakse Borries sõnul (2001: 281) ajalootundides harva. Ajaloo tekstid, millega õpilased kokku puutuvad, piirduvad peamiselt kooliõpikus kirjutatuga (kus isegi sel juhul, kui õpiku autoreid on olnud mitu, ei eristata õpikukirjutamise traditsioonide kohaselt erinevate autorite loomingut, vaid esitatakse seda kui ühtset narratiivi mineviku kohta). Seetõttu on ajalookirjutustes esinevate erimeelsuste ulatus neile sageli teadmata.

Järgmine tasand peaks ideaalis olema seotud esimese etapi analüüsiga, mis võimaldaks selgitada, kuidas ühe ja sama allika analüüs võimaldab jõuda erinevate tulemusteni. Analüüsi käigus peaks selguma, et igasugune ajaloonarratiiv nõuab üldistuste ning tõlgenduste tegemist, mis on küll allikast lähtuvad, kuid samal ajal on tegu siiski juba uue informatsiooniga, mida algallikas tegelikult ei sisalda. Oluliseks aspektiks selle tasandi analüüsi puhul on ka selliste tekstide tutvustamine ja koostamine, mis erinevaid vastuolusid oma tõlgendusse kaasavad. Selliselt õpivad koolilapsed hindama ajaloo teksti usutavust, võttes arvesse seda, et adekvaatse ajaloolise interpretatsiooni eesmärk on lülitada vastuolusid oma narratiivi (mitte kui võrdseid, vaid kui eksisteerivaid) ning anda neile hinnang ning selgitus (Samas: 279).

Kolmandaks etapiks on Borries järgi (Samas: 281-283) mitmuslikkuse analüüs ajaloo orienteerituse tasandil. Siin tuleb vaatluse alla see, mil moel ajalugu kujundab inimeste tänapäeva sotsiaalseid situatsioone ning mõjutab nende igapäevaelu. Analüüsi käigus selgitavad õpilased, kuidas ajaloo kogemuse kaudu (mis on kujunenud nii ajaloo tajumuse, tõlgenduse kui ka ühiskondliku orienteerituse tulemusel) tehakse ajaloo protsessist järeldusi, mille abil end määratletakse ja oma identiteeti konstrueeritakse. Selle orienteerituse mõistmine (mis jällegi ei tähenda selle omaks võtmist, vaid tundma õppimist) on tihedalt seotud eelnevate tasandite mitmeperspektiivilisusest teadlikuks saamisega. Analüüsi materjal, mida koolitunnis kasutada, sõltub selle tasandi puhul täielikult õpetaja fantaasiast ning võib varieeruda alates ühiskondlike tähtpäevade pidustustseremooniatest kuni Facebooki postituste analüüsini.

Bodo von Borries (2001: 273) peab oluliseks tõmmata tähelepanu tõsiasjale, et tegelikkuses ei ole need tasandid teineteisest eraldatud ning nende eraldamine on võimalik ainult puht analüütilistel eesmärkidel, mis võimaldaks meil hiljem paremini tervikpilti tajuda. Ajaloo kogemus ei alga kokkupuutest allikatega. Õpilased jõuavad klassiruumi juba (alateadlikult) omaksvõetud ajaloo orienteeritusega. Õppetöö puhul on see kindlasti oluline aspekt, mida mitmeperspektiivilise rakendamise juures arvesse võtta ja mida sealjuures võib ka efektiivselt õppeprotsessis ära kasutada.

Erinevate perspektiivide kaasamise eesmärk ajalooõppesse ei ole lihtsalt tõmmata tähelepanu sellele, et arvamusi on palju ja nad kõik väärivad tähelepanu. Borriesi (2001: 288-289) jaoks seisneb selle lähenemise väärtus eelkõige selles, et

erinevate positsioonide kõrvutamine kolmel käsitletud tasandil aitab meil paremini argumenteerida iseenda vaatenurka ning kujundada avaramat ajaloolist identiteeti, mis loob aluse läbimõeldud kompromisside tegemiseks.

Mitmeperspektiiviline lähenemine ajaloole on suunatud sellele, et arendada õpilases kriitilise mõtlemise oskust, mis tagaks suurema iseseisvuse ja reageerimiskiiruse ootamatu iseloomuga kaasaegsetes ühiskondades. Sellise õppe puhul on rõhuasetus inimese individuaalsusel, mis võimaldab teha iseseisvaid valikuid, kuid eeldab ka võimekust ja oskust oma valikuid põhjendada.

Ometi ei tähenda individuaalsete valikute tegemise õiguse propageerimine ajaloos siiski seda, et uus lähenemine oleks loobunud oma ideoloogilisest pretensioonist olla ühiskonna kujundajaks. Ka kaasaegsed didaktika materjalid rõhutavad identiteedi kujundamise tähtsust ajalooõppes: „nõuetele vastav ajalooharidus täidab vähemalt kahte ülesannet: see sisaldab identiteeti kujundavaid elemente ja arendab kriitilise mõtlemise oskust. Esimest ülesannet täitmata taandub ajalugu pelgalt intellektuaalseks harjutuseks.“ (Ahonen *et al.* 2000: 6).

Mitmeperspektiivilisuse kontekstis võib selle identiteedi kujundamise kohta käi ve nõude ümber sõnastada selliselt, et nõuetele vastav ajalooharidus sisaldab sellise oskuse arendamist, mis võimaldab identiteeti kujundavatest elementidest teadlikuks saada. Seda sama identiteedi konstrueeritusest teadlikuks saamise küsimust vaatlen ma ka järgmises peatükis Jörn Rüseni teooria vaatepunktist.

2. AJALUGU JA IDENTITEET JÖRN RÜSENI KÄSITLUSES

2.1. Rüseni teooria lähtepunktid

Saksa ajaloolane ja kultuuriteoreetik Jörn Rüsen on üks silmapaistvamaid ajalookirjutuse teooria viljelejaid kaasaegses maailmas. Marek Tamm (2007: 110) eristab tema loomingus kolme peamist suunda: ajalookirjutuse ajalugu, rõhuga Saksa historismi uurimisel; tänapäeva Saksa ajalookultuuri analüüs ja üldise ajaloofilosoofia ehk historika väljatöötamine. Lisaks tunnustab Tamm (Samas) ka tema hilisemate tööde panust võrdleva historiograafia arengusse.

Vaatamata tema loomingu laiahaardelisusele, säilib Rüseni käsitluses siiski teoreetiline terviklikus, mis väljendub erinevate aspektide omavahelises tihedas läbipõimituses. Seetõttu ei ole Rüseni teooria puhul ehk kuigi soovitatav üksikute kontseptsioonide eraldi vaatlemine, mis laiemast teooria kontekstist välja tõstetuna paratamatult vaesuvad. Käesoleva töö mahtu arvestades on kitsendava valiku tegemine siiski paratamatu ning seega keskendun antud peatükis peamiselt ajaloo ja identiteedi vahelistele seostele ning nende problemaatikale Rüseni etnotsentrismi vastastes käsitlustes. Selleks, et vaatluse alla tulevad aspektid Rüseni töödest päris tühjale pinnale ei kukuks, annan siiski lühikese ülevaate tema tööde lähtealustest, mis uuritava aspektiga enim seotud on.

Üheks olulisemaks lähtepunktiks Rüseni töödes on tema vastuseis ajaloo traditsioonilisele käsitlusele n-ö juure tasandil ehk siis küsimuses selle kohta, mis on ajalugu. Rüsen (2006a: 1) sõnastab ajaloo domineeriva definitsiooni tänapäeval selliselt, et ajalugu on miski, mida inimesed loovad vaadates käesolevast hetkest minevikku ning

luues selle käigus arusaamist möödunust. Sellise seletuse peamine probleem seisneb selles, et suhe oleviku ja mineviku vahel on mõtestatud ühesuunalisena. Rüseni (Samas: 2), jaoks ei saa aga ajalugu alguse mitte sellest hetkest kui inimene pöörab oma pilgu mineviku suunas, vaid mineviku tõlgendaja on tema sõnul juba eelevalt ajaloost mõjutatud ning seega ei ole ajalugu mitte ainult inimeste poolt konstrueeritud, vaid osaleb iseenda loomise protsessis olulise mõjutajana. Seega on Rüseni jaoks, kelle käsitus ajaloo ja kultuurimälu osas ühtib selles aspektis suuresti Juri Lotmani lähenemisega, ajaloo protsesside uurimise puhul oluline see, et suhted erinevate ajamõõtmete vahel on palju keerulisemad, kui n-ö populaarne arusaam ajaloost seda esitab. Nende ajasuhete uurimisel on Rüseni jaoks võtmemoisteks ajalooteadvus, mis moodustubki nende ajasuhete omavahelistest seostest. Selgitamaks seda, et ajalooteadvus on seotud palju enamaga kui vaid minevikuga, kirjutab Rüsen (2000a: 159)

Tegemist on nimelt sellega, et mobiliseerida kogemusküllane teadmine inimminevikust selle tõlgendamiseks, mis kaasaegselt toimub ja mida on tulevikult realistlik oodata. Ajalooteadvus realiseerib seda kolme ajamõõtme sisemist seost ja võimaldab seeläbi minevikul otsekui üle meenutuste nii olevikku kõnetada, et avaneb tulevik kui tegevusperspektiiv.

Siinkohal võime esitada küsimuse selle keeruka protsessi vajalikkuse kohta inimese jaoks. Rüseni selgituse kohaselt oleks ajataju ilma seda korrastava ajalooteadvuseta hirmutav kogemus. Sellisel juhul oleks aeg „[...] ohuks meie argistele inimsuhetele, mis oleksid heidetud määramatuse kuristikku. Kõige radikaalsem ajakogemus on surm. Ajalugu on vastus aja poolt esitatud väljakutsele: selle hirmutava kogemuse tõlgendus.“ (Rüsen 2005a: 10). See tõlgendusprotsess, mis toimub narratiivi konstrueerimisel⁶, võimaldab ajakulgu näha tähenduslikuna (Samas). Seega ajalooteadvuse eesmärk on narratiivi loomise kaudu muuta tähenduslikuks erinevate ajamõõtmete vahelised seosed selliselt, et inimene jõuaks ajakogemuse mõistmiseni, mis võimaldab tal toime tulla maailma ajalisuse poolt tingitud ebakindlusega.

Maailmale tähenduse andmine eeldab seega välismaailma ja isikliku kogemuse (sealhulgas ka ajakogemuse) integreerimist tervikuks, mis toimub nelja

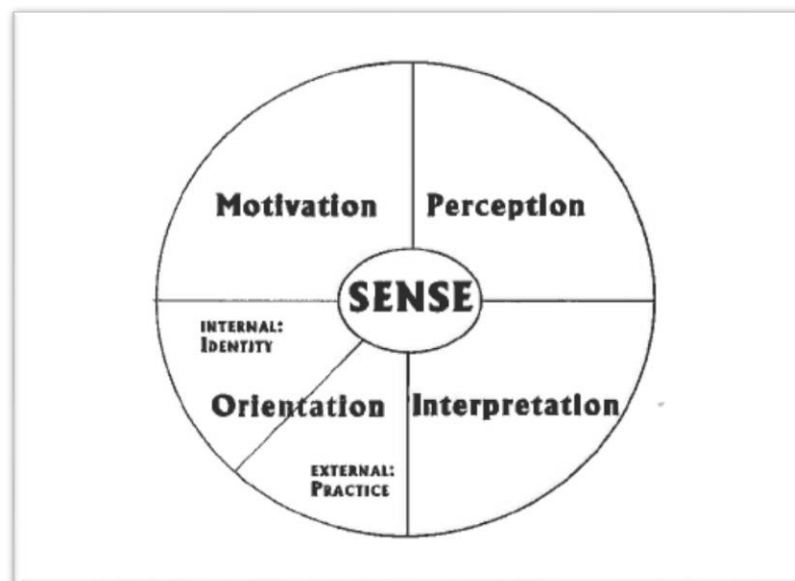
---

⁶ Jörn Rüseni narratiiviteooria kohta on võimalik lugeda: „History: Narration, Interpretation, Orientation.“ 2005a.

mõtteprotseduuri kaudu, mis Rüseni järgi kehtivad nii ajalooteadvuse kui ka üldisemalt inimteadvuse puhul:

- sise- ja välismaailma kogemine taju abil
- kogemuste tõlgendamine, mis võimaldab nende põhjal jõuda arusaamiseni endast ja teistest
- orienteeritus – nende arusaamiste või tõlgenduste rakendamine oma elupraktikas
  - välismaailmale suunatud (objekt-maailma tõlgendamine)
  - sisemaailmale suunatud (identiteeti kujundav, subjektiivsusele ja individuaalsusele rõhuv)
- motivatsioon, mis lähtuvalt tõlgenduste suunitlusest kujundab tahte (Rüsen 2006b: 49)

Graafiliselt kujutatuna kujuneb ajaloo mõistmine välja järgnevalt:

Joonis 1. Ajalooteadvuse protseduurid. (Rüsen 2007a: 176)

Kui kanda need neli teadvuse protseduuri spetsiifiliselt ajalooteadvusesse, siis on tajumine on suunatud just sise- ja välismaailma temporaalsuste eristamisele; nende temporaalsuste tõlgendamise protsessis muundatakse minevik oleviku vaatepunktist ajalooks; loodud tõlgenduste põhjal tuletatakse sobivad tulevikuorientiirid

(välismaailma puhul on need orientiirid suunatud tegutsemisele, sisemaailma puhul on see seotud ajas kulgeva perspektiivi omaksvõtmisega, mis määrab inimese „mina“ tunnetust) ning motivatsioon kui ajalookogemuse mõistmise tulem. (Rüsen 2006b: 49-50)

Varasemalt sai välja toodud, et ajalooteadvuse üks tähtsamaid eesmärke on tähenduse loomine ajaprotsesside vaheliste seoste selgitamiseks, selleks et paremini taluda välisilma poolt tekitatavat ebakindlust. Heites pilgu eespool esitatud neljasele jaotusele, võime märgata, et selle tähendusloome protsessi üks olulisi aspekte on identiteeti kujundamine. Mart Kivimäe (2000: 72) sõnul on just see ajaloo identiteeti defineeriv aspekt Rüseni historiograafilise käsitluse üheks põhialuseks.

Sellest vaatepunktist lähtuvalt mõtestab Rüsen ka ajaloolase rolli. Ajaloolane ja tema loodud ajalookirjutus ei ole tema silmis lihtsalt kultuurimuutustele reageerijad vaid hoopiski rollis, mis võimaldab neil neis muutustes aktiivselt osaleda (Kivimäe 2000: 55). See aktiivse osaleja roll on suurel määral seotud just ajaloolase osalemisega kollektiivse identiteedi kujunemises, mis Rüseni silmis nõuab eriti praegusel globaliseerumisajastul ajaloolaste tähelepanu. Tema sõnul paneb globaliseerumine tõsiselt proovile meie praegused identiteeti konstrueerivad mehhanismid, mis on ühendavaks jõuks nii indiviidi kui ka ühiskonna tasemel (2008: 261).

Globaliseeruv ühiskond ootab uusi lahendusi:

Ajalooliste konstruktide tähendus rahvuslikule identiteedile on hästi teada. Igatahes seisame praegusel ajal silmitsi [...] sügavale tungivate muutustega kollektiivse identiteedi struktuurides, mille kohta ei ole seni veel olemas piisavaid tõlgendustreid. Vana natsionalismi pihta tehtud kriitika on aga osutanud selle kõlbmatusele suurgruppide, rahvaste, enesearusaamise puhul. (Rüsen 2001: 88).

Ometi pole natsionalismi kõlbmatuks kuulutamine sugugi kõigi poolt aktsepteeritud tõde ning sellest on teadlik ka Rüsen, kes sageli oma töödes etnotsentrismi probleemi tõstatab.

Rüsen näeb ohtu selles, et globaliseerumine võib viia hoopis etnotsentristlike ajalookirjutusmodelite taaskordsele võidukäigule. Sealjuures on tähtis rõhutada, et Rüseni vastuseis etnotsentristlikule mõtlemisele ei tähenda, et ta oleks rahvusliku enesemääratlemise vastu. Pigem seisneb tema taotlus Mart Kivimäe (2000: 65) sõnul selles, et professionaalsed ajaloolased ei tegeleks müüdi levitamisega. Üks võimalikke

viise sellise mütologiseerimise probleemi ületamiseks on võtta ajalookirjutuse ja identiteedi omavahelised seosed ajaloolaste endi töödes vaatluse alla ning muuta see suhe niiviisi selgemaks ning lihtsamini reflekteeritavamaks.

2.2. Ajalookirjutus⁷ identiteedi kujundajana

Samamoodi nagu teadvus ja ajalooteadvus suhestuvad Rüseni silmis kui osa ja tervik ning on teineteise suhtes isomorfsed, vaatleb ta ka identiteedi ja ajaloolise identiteedi seost oma töödes. Defineerides identiteeti kui üldmõistet, määratleb Rüsen (2000a: 160) seda kui inimese võimet töötada ümber välismaailma ja sisemaailma vahelised vastuolud üheks seesmiselt kooskõlaliseks ning tegevust võimaldavaks tõlgendusmustriks. Ajaloolisest identiteedist võib rääkida juhul, kui see tõlgendusmuster on ajaga suhestatud.

Rüsen eristab üldises plaanis kahte viisi, mil moel aeg ja identiteet omavahel suhestuda võivad ehk siis kaks peamist ajaloo identiteeti avaldumist:

Esiteks kogeb iga inimene, et tema ise ja teised, kellega ta suhtleb, ning maailm, milles ta koos teistega elab, muutuvad pidevalt. Teiseks määrab inimidentiteeti see aeg, mis pärineb otsekui inimsubjektide enda sisemusest: see on tegevust juhtivate kavatsuste, lootuste ja igatsuste, hirmude kujul esinev aeg. (Rüsen 2000a: 160)

Ajaloolise identiteedi peamiseks mehhanismiks on ajalookirjutus. Rüsen räägib eelkõige küll ajaloolase poolt loodud narratiividest, kuid möönab samas, et tegelikult on ajalookirjutus lihtsalt täpsemalt väljakujundatud meenutuse vorm, sest funktsioon, mida ajalookirjutus täidab, on iga indiviidi eksisteerimise hädavajalik tingimus. Rüseni (2000: 161) järgi peab iga inimene suutma erinevad ajakogemused ja sihid ühendada ühtseks „minaks“ ning lülitada enda ajakogemuse interpretatsiooni kaudu erinevatesse sotsiaalsetesse seostesse ning samuti endaülestesse kollektiivse identiteedi kultuurikujutustesse. Vastasel juhul ei ole lihtsalt võimalik tulla toime juba eelnevalt mainitud keerukusega, mis seisneb maailma pidevas muutumises.

See, mil moel indiviid või ka ühiskond tervikuna reageerib välismaailma ajalistele impulssidele ning milliseid taktikaid kasutab, et saadavat infot integreerida,

---

⁷ Ajalookirjutus on siin pealkirjas mõistetud laiemalt kui ajaloo narratiivi loomise protsess.

sõltub seega sellest, millised tõlgendusvõimalused tema kasutuses on. Järgnevates alapeatükkides tuleb vaatluse alla see, millised tõlgendusmustrid on omased etnotsentrismile ning kuidas on Rüseni järgi võimalik neid mustreid mõjutada.

2.2.1. Etnotsentristlik ajalugu

Rüsen defineerib etnotsentrismi kui laialt levinud kultuuristrateegiat, mille eesmärgiks on teostada kollektiivset identiteeti, mis saavutatakse oma ja võõra eristamise kaudu – iseenda tuttavlik maailm vastandatakse kõigele võõrale ja teistsugusele. Rüsen täpsustab, et ta käsitleb etnotsentrismi laiemalt kui selle mõiste traditsioonilises antropoloogia kontekstis kombeks on ning mõtestab seda pigem inimidentiteedile peaaegu et loomuomase fenomenina. (2007a: 182)

Nagu eelmises peatükis välja toodud sai, kujuneb identiteet välja ajalooteadvuse protsesside käigus, mille üheks eesmärgiks on lepitada vastuolusid inimese sise- ja välisilmade vahel. Üheks lihtsamaks vastuolusid lepitavaks mehhanismiks identiteedi kujundamises on väärtuste määramine ning seda eriti etnotsentrismi puhul, kus tegu on binaarsete väärtushinnangutega. Rüsen selgitab identiteedi ja väärtuste vahelist seost järgnevalt:

Identiteet on alati olnud väärtuse küsimus. Veenev identiteedikäsitlus annab inimestele enesest lugupidamise. Et identiteet on alati tuginenud erinevatele teiste teistsugususest, siis viib iseenda positiivne hindamine loogiliselt negatiivsele arvamusel teiste teistsugususest. Selles ongi etnotsentrismi probleem – sügavalt juurdunud ja üldiselt levinud kombes täita erinevus iseenda ja teiste vahel positiivsete ning negatiivsete väärtustega. (Rüsen 2007b: 102)

Etnotsentrilise ajaloo puhul on identiteedi tõlgendusmustriteks juhtnarratiivid, mille puhul oma ja võõra eristamine muutuvad peamisteks tähendusloome kategooriateks. Juhtnarratiivid⁸ on Rüseni (2007b: 99) seletuse järgi niisugused narratiivid, milles ajalugu nähakse „tsivilisatsioonide kokkupõrgetena“ ja kõiki kultuuridevahelisi suhteid

---

⁸ Vrd. Wertsch, J. W. 2008. Collective memory and narrative templates. *Social Research: An International Quarterly* 75 (1), 133-156.

võimuvõitlusena. Seda peamist omadust juhtnarratiivide puhul täiendab Rüsen veel mõningate iseloomulike tunnuste eristamisega.

Veenev juhtnarratiiv hõlmab Rüseni järgi kolme olulist aspekti. Esimene neist on positiivsete ja negatiivsete väärtussüsteemide asümmeetrilisus, mis tähendab, et positiivsed väärtused vormivad ajaloolist kujutluspilti endast, negatiivsed aga pilti teisest (2007b: 103). Lihtsama opositsioonina väljendades on tegu hea ja kurja eristusega. Rüsen (2007a: 183-184) toob välja, et tänapäeval ei ole need väärtused enam sageli nii otsesed ning ei väljendu näiteks otseses agressioonis, kuid see ei tähenda, et see element ise rahvuslikest narratiividest kuhugi kadunud oleks. Üks tänapäeval väga levinud väärtuste asümmeetrilisuse vorme on ohvri-narratiiv, mille puhul ohvri rolli kandja omandab süütu staatuse, samal ajal kui kõik negatiivsed väärtused on hõlpsasti üle kantavad pahategija ehk teise õlule (Samas).

Teine aspekt on teleoloogiline järjepidevus, mis juhtnarratiivide puhul on kõige olulisema ajakontseptsiooni rollis. Teleoloogilise järjepidevuse puhul omistatakse ajaloole kindel eesmärk, mis enamasti seisneb selles, et „ajaloolist arengut rahva eluvormi lähetest läbi kõigi muutuste kuni käesoleva olukorrani ja sellest avaneva tulevikuväljavaateni kujutatakse traditsiooniliselt nõnda, nagu rahva vaimset kokkukuuluvust tagavad eluvormiosised lihtsalt rulluksid ajas lahti.“ (Rüsen 2007b: 104) Sellistelt alustelt rahva ajaloo hindamine lisab ajateljele ettemääratuse omaduse.

Sellise ajaperspektiivi ruumiliseks vasteks on Rüseni järgi monotsentriline maailm, milles oma rahvas elab maailma keskmes ning teistsugusus jääb äärealadele ning sealjuures avaldub veel ka tendents, et keskusest kaugenedes kasvab ka teistsugususe määr, mistõttu äärealad on mõeldud koletistele (Rüsen 2007b: 105).

Juhtnarratiivide abil kirjeldatav etnotsentriline maailmapilt sobib sellistele kultuurikäsitlustele, mis näevad kultuuri kui eraldi universumit, mis on teistest selge piiriga eraldatud ning mille puhul on kultuuri kuulumine „kas see või teine“ tüüpi väide (Rüsen 2007b: 101). Identiteet, mis ehitab end üles sedalaadi väidetele, satub mingi hetk paratamatult vastuollu mõne teise kollektiivse identiteediga, tulenevalt sellest, et see „teine“ ei nõustu saadava negatiivse väärtusega hinnanguga ning selliselt on kokkupõrge end juba algusest saati selle strateegia struktuuridesse sisse kirjutanud. (Rüsen 2007a: 187)

Seega on taoline identiteediloomeloogika alati kokkupõrgeteni viinud, kuid vahe seisneb selles, et ühiskonnas, kus Rüseni kirjeldatud *teiste teistsugusus* ei ole enam äärealadel hingitsev probleem, vaid läbib kõiki kultuuriipiirkondi, saab kultuuridevahelistest kokkupõrgetest ühiskonna toimimise argipäev. Vaatamata selle protsessi näilisele paratamatusele on Rüseni eesmärgiks otsida võimalusi etnotsentristliku ajaloonarratiivi struktuuri muutmiseks selliselt, et asi ei lõppeks katastroofiliselt. See, mil moel me „kriise“ interpreteerime, kas tavapärase nähtuse või katastroofina, on suuresti just tõlgenduskeele küsimus. Seega on ühiskonnas võimalik võtta vastu valikuid, milliseid hinnanguid sellistele kokkupõrgetele ühiskonnas antakse. Kas neid nähakse hävitava jõuna, mis kujutavad endast suurt ohtu või leitakse hoopiski viis, mis võimaldaks kirjeldada seda laadi kokkupõrkeid kultuuri loomuliku osana ning näha neis pigem võimalust dialoogiks kui hirmuks. Järgnevalt toon välja mõned Rüseni poolt välja pakutud mõttesuunad, mille sihiks on etnotsentrismi ületamine.

2.2.2. Võimalused etnotsentrismi ületamiseks

Kõigile kolmele juhtnarratiivi peamisele tunnusele on Rüsen pakkunud välja ka vastuse, mis aitaks etnotsentrismile omaseid mõttemustreid murda. Positiivsete ja negatiivsete väärtussüsteemide asümmeetrilisuse alternatiiv peaks Rüseni sõnul seisnema selles, et enese ja teiste erinevus defineeritakse võrdsusprintsipi alusel. Seejuures tuleb aga arvesse võtta, et lähtuvalt väljakujunenud väärtussüsteemist ja sellel põhinevast ajalookogemusest, on erinevuste määratlemine paratamatu. Rüseni jaoks on selle probleemi loogiliseks lahenduseks erinevuste vastastikuse tunnustamise printsiip, mille puhul „vastastikus teeb võrdsuse tegelikuks ja nii omandab võrdsus tasakaalustatud vastastikuse suhte vormi.“ (Rüsen 2007b: 105)

Selleks, et mitte jääda vaid loogiliste abstraktsioonide tasemele, pakub Rüsen välja ka võimaluse, kuidas sellise tunnustamisprintsipi järele jõuda. Kõige olulisem on tema jaoks see, et on vaja murda enesehinnangu võim, mis ehitub teistsugususe alavääristamisele. Seda on Rüseni sõnu võimalik saavutada, kasutades sellist ajaloomõistmise strateegiat, mille puhul oma grupi juhtnarratiivi lõimitakse negatiivseid

ajalookogemusi. (Rüsen 2007a: 187-188) Nii muutub kultuuri minapilt oma sisemiselt struktuurilt keerulisemaks ning ei võimalda kõike negatiivset kanda oma kultuuri piiri taha, mille tulemusel ei ole enam võimalik võrdsustada ka selliseid opositsiooni paare nagu oma ja võõras ning positiivne ja negatiivne.

Teine juhtnarratiivi omadus, milleks oli teleoloogiline järjepidevus, on Rüseni käsitus kompensatsioonide sellega, et ajateljel rekonstrueeritaks ka võimalikkuse tingimused, mis aitaks lõhkuda „ajaloolise algupära“ kontseptsiooni. Selle tulemusel tekib selline ajaloomõistmise viis, mis rõhutab „sattumuslikkuse, katkestuse ja pidevusetuse elemente ajalookogemuses“, mistõttu ajalookul ei paista enam paratamatusena. (Rüsen 2007b: 106-107)

Viimase alternatiivina, mis on mõeldud tasakaalustama etnotsentristliku minapildi ühe ja ainsa vaatenurga olemasolu, on vaatenurkade rohkus ja paljukeskmesus, kuid Rüsen jõuab selle punkti juures olulise probleemini, mis seisneb ajaloo ühtsuse küsimuses. Rüsen toob välja, et kui idee ajaloo universaalsusest asendada täielikult mõistetega mitmekesisus, diversiteet, paljusus ning loobuda igasugustest tõepretensioonidest multikultuursuse nimel, siis on tulemuseks üldine relativism, mis teatud tingimustes võib viia võitluse ja mentaalse sõjani. (Rüsen 2007b: 107) Sellisel juhul ei lahenda see mitmususe taotlus nn kokkupõrgete probleemi, millele Rüsen etnotsentrismi puhul vastust otsib, vaid võib viia isegi traagilisemata tagajärgedeni globaalses mastaabis.

Seega ei ole lihtsalt perspektiivide paljusus Rüseni (2007b: 107) jaoks variandiks, vaid tema eesmärk on leida lahendus printsiipide näol, mis võimaldaksid neid erinevaid perspektiive omavahel vahendada ja sünteesida. Rüsen (Samas) pakub välja väga abstraktse lahenduse, mida ta nimetab inimkonna printsiibiks, mis peaks sisaldama võrdsuse väärtust ning viiks erinevuste vastastikuse tunnustamise üldreeglini.

Rüsen (2007b: 109) leiab, et ajaloo mõistmises on üks selline tõlgenduspraktika olemas, mida võib pidada üpris lähedaseks sellise tunnustamise reegli täitmisel. Kirjeldatava tõlgenduspraktika puhul kõrvutab ajaloolane süstemaatiliselt käsitletavates kultuurides ja traditsioonides valitsevaid perspektiive ja kontseptsioone iseenda ajalooalaste vaatenurkade ja tõlgenduskontseptsioonidega.

Sellise lähenemise keerukus seisneb selles, et lähtealuseks peaks võtma kõigile kultuuridele omased antropoloogilised universaalid, mille põhjal konstrueerida kultuuride ideaaltüübid. See abstraktsele tasemele viidud analüüs võimaldaks aga konkreetsete kultuuride ja ajalugude puhul avastada seda, et: „[...] kultuurierinevus ei tulene ühele kultuurile ainuomastest eritunnustest, vaid kultuuri erilisus koosneb mitmest elemendist, millest igaüht või vähemalt enamikku võib leida ka teistest kultuuridest. Kultuuride eripärad tuleneksid sel juhul ühtede ja samade elementide erinevast liitumisviisist.“ (Rüsen 2007b: 109) Nende tõlgendusmustrite analüüsi puhul on olulisteks kõrvutuskriteeriumiteks ajalooteadvuse mõistmisprotsessid (Rüsen 2007a: 195), mis said varasemalt Rüseni teooria käsitluses välja toodud.

Kõrvutamise idee ei seisne mitte lihtsalt võrdlemises, vaid eelkõige metodoloogiliselt ratsionaliseeritud empaatia kaasamises ajaloolase töösse (Rüsen 2007a: 191). See on Rüseni sõnul saavutatav, kui me asetame identiteediküsimuse argumenteeritavasse diskursusesse. Nii on võimalik tuua esile ajaloolase enda suhe ajaloolise identiteediga ning seeläbi avada seda seost ka teiste puhul (Rüsen 2007b: 109). Kasutades teisi kultuure iseenda peegelpildina avaneb vaatlejale paratamatult mitte ainult see, mis peeglis paistab teisiti, vaid ka see, et selles peegelduses on palju kattuvat. Just siin tundubki peituvat Rüseni taotlus vastastikuse tunnustamise võimaluses.

***

Selles peatükis vaadeldud ajaloolise identiteedi konstrueerimise küsimusega jätkan ma ka kolmandas peatükis, kuid teise nurga alt. Paralleeliks Jörn Rüseni ideedele, toon ma Lotmani teooria, milles keskse mõistena võtan vaatluse alla kultuuri enesekirjelduskeele. Enesekirjelduskeel kui kultuuri võime luua endast ideaalne minapilt võimaldab Rüseni ajaloolise minapildi kujundamise küsimusele läheneda kultuuriprotsesside kontekstis.

3. KULTUURI ENESEKIRJELDUSKEELEST JURI LOTMANI KÄSITLUSES

Lotmani tekstides võib selliseid mõisteid nagu kultuuri enesekirjeldus või enesekirjelduse mudel, autoportree, metakeel, kultuuri müüt kohata sageli sünonüümses tähenduses. Kuna käesolevas peatükis huvitab meid kultuuri ühtsust loov mehhanism kui terviklik fenomen, siis sõltuvalt erinevatest kontekstidest, tulevad sünonüümidenä kasutusele ka eespool mainitud nimetused antud nähtusele.

Lotmani jaoks on keeruliste semiootiliste süsteemide (ehk süsteemide, mis on võimelised looma, edastama ja säilitama mittetriviaalseid teateid) jõudmine enesekirjelduseni nende eksisteerimise hädavajalik tingimus. Ilma metakeele kujunemiseta ei suuda süsteem iseendast teadlikuks saada ega eneses tervikut tunnetada (Lotman 2010e: 588). Metakeel toimib süsteemi siseselt kui integratsiooni mehhanism, mis ühendab süsteemi eri osi ning hõlbustab nendevahelist suhtlemist (Samas). Selliselt on kultuuri enesekirjelduse puhul tegu vastutendentsiga teisele olulisele arengusuunale semiootiliste üksuste siseselt – nimelt tema eriosades individuaalsuse suurenemisele.

Semiootilise ruumi sisemine keerukus, mida kirjeldab võime luua lõputul hulgal kontakte erinevate seaduspärade alusel dialoogi astunud semiosfääri osade vahel, on kirjeldatav polüglotismina. Mida keerulisem on semiootiline süsteem, mida rohkem keeli tema siseselt teineteisega ühenduses on, seda enam kasvab tema erinevate osade autonoomia. (Lotman 2010c: 562-563) Semiootiliste süsteemide mitmekeelsus on nende üheks peamiseks omaduseks, tagades toimimiseks vajaliku ebaühtluse ning dünaamika, kuid süsteemi püsijäämise seisukohalt võib selles ka ohtu märgata.

Olukorda, kus süsteemi osade autonoomia kasv viib erinevate indiviidide kujunemiseni, kes oma ühtsust kõrgema järgu terviku moodustamisel enam ei taju, nimetab Lotman “kultuuri skisofreeniaks”. Antagonismisuhtes olevad “isiksused”, sattudes olukorda, kus ühist keelt leida ei õnnestu, ei ole võimelised enam semiosfääris tervikuna toimima ning kultuuri polüglotism hakkab meenutama hoopis „paabeli torni“. (Lotman 2010c: 564) Selle vältimiseks jõuab iga kultuur mingil hetkel oma arengus eneseteadvuse tekkimiseni ning loob iseendast mudeli. See mudel, kujutades kultuuri tema struktuuri tasandil ühtsena, avaldab Lotmani sõnul reaalse maailmaga kokkupuutes kultuuri ülesehitusele olulist korrastavat ning vastuolusid tasandavat mõju. (Lotman 2010d: 501-502)

Kultuuri enesekirjeldust võib Lotmani järgi mõista ka kui tema ideaalset autoportreed. Selle autoportree loomine eeldab aga alati mingi osa välja jätmist enesekirjeldusest. Üks osa, mis loodud mudelisse ei mahutu, kuulutatakse kultuuri metatasandi perspektiivist „mitteeksisteerivaks“ ning selle alusel leiab aset massiline „valede“ tekstide kustutamine kultuuri (aktiiv)mälust (Lotman 2010c: 564-565). Lisaks sellele määratleb metakeel ka opositsiooni „ratsionaalne kultuur“ – „irratsionaalne antikultuur“. (2010e: 588) Anti-kultuur on küll metakeele kirjelduse järgi kultuuri mittekuuluv, kuid samal ajal just tänu selle kirjelduse tõttu ka kultuuri enda osa.

Kuigi mõlemad eelmises lõigus kirjeldatavad protsessid on seotud informatsiooni väljaarvamisega kultuuri enesekirjeldusest, toimivad nad siiski erinevatel alustel, muutudes kultuurist väljalülitatu kas mitte-kultuuriks või anti-kultuuriks. Esimesel puhul kaotab väljaarvatav informatsioon kultuuri seisukohast oma tähenduse ning ei ole vaadeldav enam märgilise süsteemina. Teisel puhul toimub aga vastupidiselt informatsiooni täiendav tähenduslikustamine, lihtsalt miinusmärgilise väärtusega.

Seega on peamiseks kultuurisiseste vastuolude ületamise mehhanismiks nende vastuolude väljaarvamine oma süsteemi piiridest. Taolise unifitseerimisprotsessi tulemusena tundub kultuur vaesestuvat. Lotmani sõnul (2010c: 564-565) on see vaid näiline, sest tekstid, mis kuulutati „valeks“ lõpetavad eksisteerimise ainult kultuuri tsentraalse enesekirjeldusmehhanismi enda seisukohast ning tegelikkuses kanduvad lihtsalt kultuuri äärealadele.

3.1. Tsenter ja perifeeria

Seega leiab just perifeeriast varjupaika kõik see, mis pole kirjeldatud tsentri metakeele poolt (ehk siis see, mille „ametliku“ eksistentsi on tsenter välistanud kui irrelevantse või tähendusetu). Perifeerias on seoste loomine ambivalentne ning uute tähenduste loomise kõrge potentsiaali poolest vaadeldav kui kultuuri ennustamatuse ja määramatuse reserv. (Lotman 1990: 259)

Kui tsentri seisukohalt on metastruktuur kirjeldatav kui oma, siis perifeerias on see Lotmani (2010b: 259) kirjelduse järgi vaadeldav võõra keelena, mis ei ole võimeline adekvaatselt kirjeldama reaalse maailma praktikaid ning mida kaugemal tsentrist, seda selgemini ilmneb kultuurikirjelduste ja reaalsuse vastuolu. Kirjeldades perifeeria ja tsentri vahelist konfliktsust, toob Lotman esile, et tekstid, mis on loodud kooskõlas tsentri normidega, jäävad perifeerias lihtsalt õhku rippuma, kuna sealne semiootiline reaalsus ei vasta selle kirjelduse normatiividele ning selline ebakõla viib lõpuks konfliktini (Samas).

Daniele Monticelli, kes on uurinud tsentri ja perifeeria vahelisi suhteid Lotmani traditsioonist lähtuvalt, toob paralleeliks Lotmani käsitlusele Jacques Derrida Hamletist laenatud ütluse „aeg liigestest on lahti“, mida Derrida kasutab oma Marxi pärandit käsitlevates töödes. Koos Anne Langega kirjutatud artiklis „Tõlkelised ebakõlad totalitarismi monoloogides“ selgitab Monticelli seda Derrida seisukohta järgmiselt: „Derrida jaoks nimelt ei lakka minevik (ega ka tulevik) kunagi kummitamast olevikku, õõnestades igat üritust allutada neid ühemõõtmelisele ajaloolisele narratiivile. Ta defineerib aja liigestest lahtiolemist kui „olemise anakrooniat“, milles olematus tungib olemasolevasse ja toob seega sellesse taandamatu erinevuse.“ (Lange, Monticelli 2013: 891)

Monticelli jaoks on aga mõiste „liigestest lahti olev“ kantav üle tema ajalisest mõõtmest toposümbolilisse „mõõtmesse“, mis võimaldab meil seda rakendada ka Lotmani perifeeria käsitluse puhul. Perifeeria on Monticelli (2012: 69) jaoks liigestest lahti, kuna see kuulub üheaegselt nii sisemisse kui ka välimisse ruumi ning samal ajal ümberpööratult vaadatuna ei kuulu ta ei sisemisse ega välimisse ruumi. Seega põhinevad tsenter ja perifeeria täiesti erinevatel loogikatel. Esimese puhul kehtib

loogika „kas see või teine“, mis toposümboliliselt on kirjeldatav konkreetse piirina, mis võimaldab teha selget eristust kahe kategooria „sees“ ja „väljas“ vahel. Perifeeria puhul on aga tegu „nii see kui teine“ või „ei see ega teine“ loogikaga, mis on kirjeldatav kui topoloogiline otsustamatus ning omakorda seostatav ka semiootilise otsustamatusega. (Samas)

Selline semiootiline ebakindlus muudab aga perifeeria tsentri vaatepunktist ohtlikuks. Kuna metastruktuuri eesmärk on kogu süsteemi stabiliseerimine ning võimalikult täpne kirjeldamine, siis üritab tsenter laiendada oma mõjuvõimu ka perifeeriasse, kuid nagu juba eespool välja toodud sai, pole sellise eesmärgi täitmine võimalik. Samas on perifeeria ja tsentri vahelisel antagonismil täita kultuuri arengu puhul oluline roll, tagades kultuurisisesse dünaamika. Kui tsentri loodud mudelite ning perifeeria semiootilise mängu vabaduse vaheline pinge jõuab haripunkti toimub plahvatus, mille tulemusel toimub vanade mudelite ümbertöötamine ning uute loomine.

Plahvatus on Lotmani (2001: 153) järgi kahe teineteisele võõra keele kokkupõrge, mis kultuurisisesest vaatepunktist suhestuvad kui omandatav ja omandav. Omandatav keel tungib kultuuri korrastatud sfääri väljaspool asuvast maailmast, mida tunnetatakse kaosena. Kuna aga kaos on Lotmani järgi tegelikult alati haaratud kultuuri enda korrastussüsteemidesse, on sisenev teises keeles tekst tajutav võõrana ainult sellest vaatepunktist, et ta ei kuulu kultuuri tuumstruktuuri, kuid on selle poolt juba tekstina defineeritud.

Kultuuri sisenev informatsioon on tajutav „ühe ja sama nähtusena“ seni kui kultuur ei ole suutnud välja töötada kirjelduskeelt, mis võimaldaks selle erinevustest teadlikuks saada. Kui plahvatust ennast võib niisiis vaadelda kui momenti, milles kultuuri sisenev informatsioon toob kaasa märkimisväärsed muutused kultuuri mudelis, siis järjepidevad protsessid vastanduses plahvatuslikele protsessidele on Lotmani (2005:18) jaoks vaadeldavad kui kaks kultuuris üheaegselt eksisteerivat tendentsi, mis ühelt poolt on suunatud teineteise vastu ja teiselt poolt on teineteisest sõltuvad. Nende vastastikusest pingestatusest kui vajadusest säilitada mudelite stabiilsus ning samas uueneda, integreerides uut informatsiooni, sõltub kultuuri dünaamika.

3.2. Binaarsed ja ternaarsed kirjelduskeeled

Binaarsuse ja ternaarsuse probleem semiosfääris on tihedalt seotud kultuuride enesekirjeldustega. Lotman rõhutab vajadust analüüsida enesekirjeldust eraldiseisva fenomenina ning mitte võrdsustada kultuuri mudeleid kultuuri endaga:

Enesekirjeldamisvajadus, mis on seotud vältimatu tarvidusega luua endast teatud etapil väärtuste- ja struktuuripõhine tervik, avaldab kultuurile kui kirjeldatavale fenomenile jõudsat mõju. Luues enesest mudeli iseenese tarbeks, mõjutab kultuur tegusalt enesekorrastumisprotsessi, korrastab end hierarhiliselt, kanoniseerib või heidab kõrvale need või teised tekstid. Hiljem saab sellest mudelist kultuuriajaloo fakt ja reeglina hakkab see mõjutama järelpõlve ettekujutlusi ning ajaloolaste kontseptsioone. Seega ei tule kõne alla võtta mitte kultuuri enesekirjeldamismudelite automaatne ümberkandmine ajaloo-alase uurimuse teksti, vaid nende kui kultuuri teatava tüpoloogilise mehhanismi muutmine spetsiaalse uurimise objektiks. (Lotman, Uspenski 2013: 241)

Uurides erinevaid enesekirjeldusvõimalusi kultuuris, toob Lotman välja erinevused nende kultuuride reaalses funktsioneerimises semiosfääris. Binaarset enesekirjeldusmudelit iseloomustab idee „kes ei ole meiega, on meie vastu“ (Lotman 2010a: 59). See tähendab, et sellisesse süsteemi kuuluvad semiootilised üksused saavad omada tähendust ainuüksi süsteemi enda sees osana kollektiivist.

Ternaarsetele süsteemidele on aga omane semiootiliste üksuste tähenduslik kahetisus. See tähendab, et süsteemi iga ühik saab korraga omada tähendust nii süsteemi osana (kuuludes suuremasse kollektiivi) ning samal ajal eksisteerida ka kui eraldiseisev indiid. Seega, kui binaarsed mudelid on kirjeldatavad kui lihtsad opositsioonid kahe entiteedi vahel, siis ternaarsed mudelid ei seisne enam pelgas vastanduses vaid selles, et iga osa selles mudelis peab üheaegselt olema võimeline end kirjeldama kui tervikut (kui individuaalset „mina“) ning samal ajal ka kui osa kõrgemat järku intellektuaalsest tervikust (Lotman 2010a: 58-59).

Lotmani hilisemates töödes muutub küsimus sellest, millise kirjelduskeele kultuur valib, autori jaoks väga oluliseks. Sealjuures ei jää ta erapooletuks kõrvaltvaatajaks, vaid võtab kindla seisukoha, öeldes, et oma loomuselt ternaarsete mudelite taandamine binaarsusele võib vägagi kalliks maksma minna, tuues sealjuures näite, et just binaarsed enesekirjeldusmudelid on osutunud sobivaimaks viisiks, et õhutada kultuuris sallimatust ning ühiskondlikke emotsioone, mis on suunatud hävitamisele. (Lotman 2010a: 59)

Uued tähendusvarjundid Lotmani teoorias, mis puudutavad kultuuri enesekirjelduskeeli, paistavad ilmutat Lotmani töödese seoses sellega, et muutub kontekst, milles autor kirjutab. Perestroika aastail ning nendele järgnenud Eesti riigi taasiseseisvumise perioodil ei jää Lotman enam üksnes abstraktsete mudelite tasandile, vaid vaatab kultuuris toimivaid protsesse oma kaasaja sündmuste taustal ning sellest tulenevalt ei sea ta erapooletust endale ehk isegi eesmärgiks.

Lotmani seisukohtade selgitamiseks selles küsimuses pakuvad huvitavat materjali mitte ainult tema kaks viimast teost „Kultuur ja plahvatus“ ja „Kultuuri ennustamatud mehhanismid“, vaid ka tema sõnavõtud erinevates mitteakadeemilistes ajalehtedes ja ajakirjades, mis kõne all oleval perioodil avaldati. Ühes nendest artiklitest võib leida märkimisväärse kirjelduse, mis võimaldab selgitada seda nihet, mis leiab aset inimese teadvuses, kui kultuuri arengu abstraheriv käsitlus muutub küsimuseks tema oma kaasajast.

Arutledes kultuuride hävingu ning taassünni küsimuste üle kirjutab autor, et mõtiskledes sellest pidevast mängust kultuuri piiridel (mis kord viib hävinguni, kord millegi täiesti uue sünnini), mõtiskleme me tegelikult selle üle, kuidas on ehitatud see laevuke, millel me seilame, ise veel rõõmustades selle üle, et laevuke võib põhja minna, unustades sealjuures, et me kõik asume selle laeva pardal. (Lotman 2003b: 292)

Vaatamata sellele, et plahvatuste eest kultuuris pääsu ei ole, näeb Lotman siiski võimalust selles, et plahvatusi on väga erinevaid ning nende iseloom on otseses seoses sellega, millise mudeli abil kultuur ennast kirjeldab – kas ta kasutab selleks binaarset või ternaarset enesekirjelduskeelt.

Binaarset süsteemi (ehk süsteemi binaarse enesekirjelduskeelega) iseloomustab Lotmani sõnul (2005: 188) see, et plahvatuse toimumisel hõlmab see kõiki argielu kihistusi. Binaarse süsteemi ideaaliks plahvatuse puhul on kõige olemasoleva täielik hävitamine (mis ei tähenda, et see oleks ka reaalsuses võimalik, isegi mitte binaarsete süsteemide puhul), kuna seda rikuvad parandamatud pahed (Samas). Ternaarsetes süsteemides aga ei hõlma isegi kõige võimsamad plahvatused kunagi süsteemi kogu ulatuses, mis on seotud tõsiasjaga, et plahvatuste toimumisel säilitatakse eelmise perioodi osad väärtused.

Selline süsteemide erinevus on seotud sellega, kuidas need süsteemid end mõtestavad. Binaarsuse puhul omab iga kultuuri osa tähendust üksnes selle kollektiivse süsteemi sees. Kui süsteem laguneb laiali, kaotavad ka kõik selle osad oma väärtuse. Ternaarsete süsteemide puhul on lugu hoopis teine, sest iga kultuuri osa kuulub üheaegselt nii kollektiivi sekka, kui ka samal ajal omab võimalust iseseisvaks eksistentsiks. Selline kultuuri mudel võimaldab tunduvalt suuremat vabadust nii valikutes kui ka käitumises.

Kultuur, mille enesekirjeldus jätab ruumi individuaalsusele, eeldab üpris keerukat ülesehitust. Sageli, kui võrreldakse omavahel binaarseid ja ternaarseid mudeleid, viidatakse viimastele kui kuldsele keskteele (Lotman 2005: 194), mille puhul kõik vastuolud tasandatakse. Kuid selline kirjeldus ei vasta kuigi täpselt reaalsusele. Võiks öelda, et tegu on isegi vastupidise kirjeldusega. Täpsem oleks ternaarsetest süsteemidest mõelda mitte kui konflikti vältivatest süsteemidest, vaid konfliktil põhinevatest süsteemidest. Samuti nagu binaarsetesse nii ka ternaarsetesse süsteemidesse on konflikt juba struktuuri tasandil integreeritud. Vahe seisneb ainult selles, et kui binaarsuse konflikt ehitub lepitamatul opositsioonilisusel, siis ternaarsetes konfliktides on ruumi dialoogile ning võimalus jõuda teineteise mõistmisele.

Ternaarsed ja binaarsed süsteemid kasutavad väga erinevaid integratsiooni mehhanisme. Ternaarset integratsiooniprintsiipi võiks kirjeldada, kasutades Lotmani mõtet ühtsuse saavutamise võimalikkuse kohta. Ta ütleb, et ühtsust on võimalik saavutada üksnes luues erinevuste vahele seoseid, mitte ühe ja sama kordamise kaudu. See, mis on loodud ühesugususe paljundamise teel, pudeneb kindlasti ka laiali (2003: 291) Binaarsed süsteemid on aga võimelised toimima just selle paljundamise mehhanismi kaudu, sest kõik, mis on võõras, on neile ka vaenulik ning seetõttu kultuuriruumis talumatu. Seetõttu lülitatakse kõik võimalikud vastuolud ja erinevused kultuurist lihtsalt välja.

Ümberlülitumisel binaarselt süsteemilt ternaarsele paistab üheks olulisimaks märksõnaks muutuvat indiviid, mille abil Lotman üritab leida väljapääsu kahe vastastikuse jõu ühtsuse ja mitmuse vastasuse tasakaalu kindlustamiseks. Lotman kirjutab, et ühtsus on vajalik tegutsemiseks, mitmus aga mõtlemiseks, ning üks tendents ei tohi mitte mingil juhul teist võita (Lotman 2003c: 303). Semiosfäär on isereguleeruv

mehhanism ja leiab võimalused selle tasakaalu säilitamiseks, kuid nagu juba varasemalt sai mainitud, võib kaasaja kultuuri uurides sellise iseregulatsiooni hind sageli hakata liiga kõrgena tunduma.

Seetõttu tundub Lotman liikuvat iseregulatsiooni mõistelt pigem kultuuri eneseteadvuse teadliku valiku võimalikkuse suunas. Lotmani semiosfääri peamised teineteisega isomorfsed analüüsitasandid on aju – tekst – kultuur, kuid tema hilistes töödes tundub õigem asendada selle ahela esimene lüli – aju – hoopiski mõistega indiviid.

Mõistmaks maailma enda ümber, oleme me sunnitud seda lihtsustama, piiritlema, looma kirjeldavaid mudeleid, mis muudavad informatsiooni hoomatavaks. Lotman kirjutab, et enesepiiritlemise (enesepiirangu) mehhanism, võttes arvesse kogu semiootilise ruumi ennustamatust ja keerukust, on hädavajalik, kuid kultuuri seisukohast on kõige olulisemaks küsimuseks, kes selle mehhanismi tööd juhib. Kui selliste piiritlevate enesekirjeldusmodelite loomine määratakse kas tsensori või lihtsalt mõne süütu rumalukese tööks, võib see Lotmani järgi kultuurile kalliks maksma minna (Lotman 2003b: 292).

Parafraseerides Goethet usaldab Lotman sellise keeruka mehhanismi, mis nõuab üheaegselt nii piiride loomist kui ka nende purustamist vaid tõelise meistri hoolde (Samas). Selliselt ei ole kultuuri ühtsus ja mitmus enam teineteisega vaenujalal olevad tendentsid, mis pidevalt oma vastandit kultuuris hävitada püüavad, vaid hoopiski kaks tööriista meistrimehe kätes, mille abil on võimalik semiootilise ruumi plahvatuslikus keskkonnas ellu jääda.

4. MITMEPERSPEKTIIVILISE AJALOOKÄSITLUSE MÕJUST IDENTITEEDILE JA ÜHISKONNALE

Käesolevas peatükis tulevad vaatluse alla mõisteahela ajalugu – identiteet – kultuur vahelised seosed. Peatüki esimene osa keskendub ajalookirjutuse ja identiteedi suhtele, uurides küsimust, kuidas mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus ja selle rakendamine õppetöös võiks täita Euroopa hariduspoliitika poolt seatud eesmäärke, mis on seotud globaalse maailmakorralduse kujunemisega ning mille üheks eeltingimuseks on etnotsentristliku maailmapildi avardamine. Selle teema uurimisel toetun ma peamiselt Bodo von Borriesi ja Jörn Rüseni käsitlustele ajalooõppe kontekstis.

Teises osas vaatlen ma, kuidas etnotsentrismi ületamine mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse tulemusel võiks mõjutada ühiskonnas toimuvaid protsesse. Selle küsimuse analüüsi kaasan ma nii Euroopa eesmärkide vaatepunkti kui ka rahvuslike käsitluste pooldajate vastuseisu perspektiivi. Peamiselt seisneb see vastuseis hirmus, et etnotsentristlikust lähenemisest loobumine seab ohtu ühiskonna sidususe. Lähtudes Juri Lotmani ja Rüseni ideedest, vaatlen ma seda küsimust ajalookäsitluse mõjust ühiskonnale kui kultuuri enesekirjelduse probleemi.

4.1. Mitmeperspektiivilisus kui vahend etnotsentrismi ületamiseks ajaloos

Antud magistritöö alapeatükis 1.1., mis keskendus Euroopa hariduspoliitika vaatenurga edastamisele, selgus, et uue ajalookäsitluse otsingud Euroopa siseselt on valdavalt seotud kahe aspektiga. Esimene neist on seotud sellega, et euroopa riikide jaoks traditsiooniline etnotsentristlik ajalookäsitlus ei sobitu globaliseeruva maailma tingimustega ning tekitab pigem vaenu ja pingeid ühiskonna eri gruppide vahel. Teine

aspekt, mis selles peatükis välja toodud sai, on seotud ühtse Euroopa projektiga ning seisneb selles, et Euroopa edukaks funktsioneerimiseks majandusliku ja poliitilise terviküksusena ei ole võimalik kultuurilist tasandit kõrvale jätta.

Euroopa hariduspoliitikas nähakse nende mõlema aspekti lahenduses mitmeperspektiivilist ajalookäsitlust olulise tegurina ning isegi uue Euroopa identiteedi vormina. Leidub mitmeid erinevaid arusaamu sellest, kuidas täpselt mitmeperspektiivilisust rakendada, kuid üheks levinumaks on lähenemine, mis seob mitmeperspektiivilisuse rakendamise koolihariduses ajalooteadvuse mõistega ning sellele käsitlusele olen käesolevas töös ka keskendunud.

Alapeatükis 1.2.2. esitasin Bodo von Borries õppeprotsessi kirjelduse, mis toetus peamiselt Jörn Rüseni ideedele. Protsess, mida Borries ise nimetas mitmeperspektiivilisuse rakendamise ideaaltüübiks, võttis aluseks just ajalooteadvuse idee, mille puhul käsitletakse ajalugu mitte ainult mineviku dimensiooni kaudu, vaid võetakse vaatluse alla ka selle seosed oleviku ja tulevikuga. Lähtudes Rüseni mõtetest, rõhutab Borries vajadust rakendada iga tasandi õpetamisel mitmeperspektiivilisust, mis võimaldaks omandada võimalikult mitmekesise arusaama ajaloo protsessidest. Olulisteks eesmärkideks on Borriesi jaoks nii kriitilise mõtlemisoskuse kujundamine kui ka empaatiavõime arendamine, mis koostöös peaksid parandama õpilase võimet tegutseda ühiskonnas, kus kõrvuti eksisteerivad sageli väga erinevad arusaamad ajaloost.

Vaatamata sellele, et Borriesi esitatud kirjeldus on üks terviklikumaid ja konkreetsemaid käsitlusi sellest, kuidas reaalselt mitmeperspektiivilisust õppeprotsessis kasutada, on sellel siiski ka mõningaid puudusi. Borries küll rõhutab korduvalt, et erinevate tasandite analüüsimiseks kasutatavad tekstid peavad olema võimalikult eripalgelised, kuid ei anna lugejale siiski kuigi selget arusaama, milliste kriteeriumite alusel tekste valida. Just see küsimus on olnud multiperspektiivsuse rakendamise puhul põhilisi probleemkohti pea kõigis käsitlustes. Kuna ajalooõppe puhul on võimalike tekstide kasutamise hulk siiski üpris piiratud, siis ei ole tekstide eripalgelisuse kriteerium piisavaks juhtõriks, et saada aru, kuhu selline analüüs peaks lõppkokkuvõttes välja jõudma.

Kui võtta aluseks see idee, et mitmeperspektiivilisus peaks oponeerima etnotsentristlike ajaloomudelite (mille kohta võis lugeda alapeatükkidest 1.1.2. ja 2.2.1.) domineerimisele, siis ei garanteeri Borriesi skeemi järgimine selle tulemuseni jõudmist. Erinevate allikatega tutvumine, kriitilise analüüsi rakendamine ja ajalooteadvuse protsesside tundmaõppimine ei vii ilmtingimata etnotsentristlikust mõttelaadist vabanemiseni. Leidub küllaldaselt elukutselisi ajaloolasi, kes oma töödes järgivad akadeemilise ajalookirjutuse nõudeid ning võtavad arvesse erinevaid vaatepunkte, kuid kelle kirjutisi iseloomustab siiski etnotsentristlik lähenemine.

Seega võimaldab mitmeperspektiivilisus kui ajalooga tegelemise viis, mis kaasab erinevaid vaatenurki, jõuda väga erinevate järeldusteni. Seetõttu nimetab ka Karl-Peter Fritzsche (2000), kes käsitleb mitmeperspektiivilisust kui vahendit tolerantsuse suurendamiseks ühiskonnas, olulise tingimusena seda, et mitmeperspektiivilisus kui mõtlemise viis, mis viib teise (ja ka iseenda) vaatepunkti parema mõistmiseni, eeldab ennekõike tahet teist mõista. Ilma selle tahtmiseta ja eelduseta, et ka enda vaatepunktist erinevaid perspektiive on võimalik mõista, ei vii mitme perspektiivi kõrvutamine rahvusekeskse ajaloo mõttemustritest vabanemiseni.

Siinkohal tasub veel kord meelde tuletada, et rääkides mitmeperspektiivilisusest ja rahvuslikust ajaloost, ei saa neid hinnata skaalal õige-vale, hea-halb, akadeemiline-mütoloogiline. Mõlemad käsitlused on ideoloogilised ning teenivad oma loogikast lähtuvalt ühiskondlikke huve. Küsimus on siinkohal pigem nende huvide teatavas lahknemises ja sellest tulenevas opositsioonilisuses.

Rahvuslikust ajalookäsitlusest loobumise vajadus Euroopa hariduspoliitika perspektiivist on seotud sellega, et see läheb vastuollu Euroopa huvidega, mille eesmärk on leida selline lähenemine ajaloole, mis vähendaks konflikte ja pingeid multikultuursetes ühiskondades, mille tekkimine on globaliseeruva maailma ning ka Euroopa-sisese lõimumise paratamatu tagajärg. Rahvusliku perspektiivi esindajate peamine eesmärk on küll ennekõike ühe etnilise kogukonna huvide kaitsmine, kuid samuti ka ühiskondlike konfliktide vähendamine, lihtsalt teistsuguste vahenditega. Just see, mil moel rahvuslik käsitlus ühiskonna ühtsust taotleb, on ühinenud Euroopa vaatepunktist problemaatiline ning takistab nende eesmärkide täitmist.

Käesoleva peatüki eesmärk ei ole anda hinnangut sellele, kuivõrd põhjendatud või õigustatud on kummagi poole eesmärgid. Küsimus, mida siinkohal vaatlema asun, seisneb eelkõige selles, kas Euroopa hariduspoliitka eeldustel on alust ning kas mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse juurutamine võiks tõesti aidata lahendada multikultuursetes ühiskondades probleeme, mis tulenevad rahvuslikest konfliktidest.

4.1.1. Juhtnarratiivide analüüsimise vajalikkusest

Kui esitada küsimus selle kohta, millistel alustel valida allikaid selleks, et Borriesi kirjeldatud õppeprotsessi tulemusena oleksid õpilased võimelised vaatama väljapoole rahvusliku käsitluse raame, võiks valiku kriteeriumitena käsitleda Jörn Rüseni etnotsentrismi ületamise strateegiaid. Rüsen pakkus välja kolm strateegiat, mille abil oleks võimalik murda rahvuslikule ajaloole omaseid mõttemustreid, mis on kirjeldatavad juhtnarratiividele omaste tunnuste poolt. Seejuures rõhutas ta nende tunnuste skemaatilisust, mis eksisteerivad ajaloomõistmise loogiliste printsiipide tasandil ning reaalses kultuurilises kontekstis omavad väga eripalgelisi väljendusvorme (Rüsen 2007b: 105).

Nendeks alternatiivideks olid Rüseni (2007b: 105-107) järgi: negatiivsete ajalookogemuste lõimimine oma rahva juhtnarratiivi selleks, et murda enesehinnangu võim, mis etnotsentrismi puhul ehitub teistsugususe alavääristamisele; sattumuslikkuse, katkestuse ja pidevusetuse elementide rõhutamine ajalookogemuses, mistõttu ajalookulg ei näi enam paratamatusena; ühe ja ainsa vaatenurga tasakaalustamine vaatenurkade rohkuse ja paljukeskmisuse printsiibiga (täpsem ülevaade alapeatükis 2.2.2.).

Lülitades need kriteeriumid Borriesi poolt käsitletud õppeprotsessi, ei ole tulemuseks ilmtingimata objektiivsem ajalookäsitlus, vaid hoopiski ajaloo subjektiivsuse ilmsikstulek, mis võimaldab õpilasel isiklikult läbi tunnetada seda, kuidas kujuneb arusaamine ajaloost ning mil moel see mõjutab meie vaatenurka nii tänapäeva ühiskonnale kui ka tuleviku perspektiividele. Erinevalt Borriesi väljapakutust mängiks sellise lähenemise puhul palju olulisemat rolli ka ajaloosündmuse valik, mis peaks paigutuma mõnda rahvusajaloo juhtnarratiivi mustrisse.

Juhtnarratiivid on ajaloolise identiteedi alustaladeks ning seetõttu alluvad nad kõige raskemini mitmeperspektiivilisele analüüsile, ent etnotsentrismi ületamise seisukohast on nad ka just seepärast selliseks analüüsiks kõige sobivamad. Marek Tamm (2012: 52) on narratiivi rolli kollektiivse identiteedi puhul kirjeldanud nõnda: „Narratiivne vorm võimaldab rahvusel käsitada ennast järjepidevana, siduda eraldiseisvad sündmused üheks tähenduslikuks tervikuks, selmet näha neid vaid juhuslike sattumuste summana.“

Kuna identiteediga seotud ajaloo­sündmustel on täita kindel funktsioon rahvusliku sidususe loojana, ei kannata nende sündmuste kohta käivad lood enamasti teisi vaatepunkte enda kõrval. Seetõttu on eesti õpilastele palju kergemaks ülesandeks analüüsida mitmeperspektiiviliselt näiteks iirlaste ülestõusu 1789. aastal, kui kaasata vastuolulist materjali vabadussõja või taasiseseisvumisprotsessi käsitlemisse. Valides uurimisobjektiks identiteedi seisukohast olulise sündmuse ning analüüsides selle seoseid ajalooteadvuse eri tasanditega, avanevad selgemini ajaloo­protsesside mehhanismid, kuna õpilasel on võimalik neid avastada omaenda kogemuse põhjal, uurides käesolevat hetke ja konteksti, milles ta ise viibib ning seejuures kogeda ka rahvuslike narratiivide mõtlemist kujundavat jõudu.

Samas ei ole selline rahvusmüüdi lõhkumisele suunatud analüüs, mis kaasab endasse vastuolulisi perspektiive, sobilik kõikidele ühiskondadele. Nende ühiskondade jaoks, mis on vahetult läbi elanud raske vägivallalaine või kus erinevate ühiskonnagruppide vahel valitsevad liialt teravad konfliktid, võib selline lähenemine ajaloole olla liialt keeruline ning tuua kaasa pigem negatiivse reaktsiooni (Hamer 2011). „Perekonnad, kelle kallal on tarvitatud vägivalda, leiavad tihti, et nõudmine näha minevikku multiperspektiivselt, võttes arvesse teiste (vastaste) kogemused, käib vastu nende õigusele leinata või on lausa lugupidamatus nende kannatuste vastu. (Samas)“ Mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse rakendamine ei saa olla kuigi tulemuslik ka ajalooliste tabude puhul, sest nagu öeldud, mitmete perspektiivide tulemuslik kasutamine eeldab eelkõige valmisolekut dialoogiks.

Andes hinnangut Eesti valmisolekule õppida tundma meie ajalooliste teadmiste päritolu ja kujunemisloogikat ütleb Marek Tamm, et kuigi iga riik püsib minevikupärandil, mille tundmine ja etendamine on selle riigi „kodanikureligiooni“

tähtis komponent, siis riik, mis on kindlustanud oma iseseisvuse, peaks julgema hinnata kriitilise pilguga neid lugusid, mis ta on oma sünniloost meisterdanud. Etnotsentrismi ületamine seisnebki eelkõige just taolises teadlikuks saamises, mitte aga oma rahvuslikust identiteedist loobumises, nagu Euroopa hariduspoliitika vastased seda sageli tõlgendavad ning väljakujunenud ning stabiilse identiteediga ühiskonnad ei peaks kartma, et selline ajaloo konstrueerituse tunnustamine nende ühiskondlikku sidusust ohustab.

4.1.2. Mitmeperspektiiviline käsitlus identiteedi analüüsimisel

Jörn Rüseni ideede järgi nõuab etnotsentrismi ületamine eelkõige seda, et arutlus identiteedi kujunemise üle muudetaks ajaloo diskursuse osaks. Tema poolt välja pakutud kolm strateegiat on suunatud ajaloolise identiteedi alustalade esiletoomisele. Ühendades need strateegiad omakorda ajalooteadvuse kolme dimensiooniga, saame me analüüsimudeli, mis ühendab identiteedi kujunemise uurimiseks vajalikud kaks telge – identiteedi konstrueerimisprotsessi ja selle struktuurilised tunnused.

Borriesi poolt õppetöösse kaasatud ajalooteadvuse dimensioonid kui analüüsi vahendid võimaldavad meil eristada identiteedi kujunemise etappe ning nende omavahelisi seoseid, samal ajal kui Rüseni strateegiad lubavad meil avastada seda, kuidas juhtnarratiivide omadused nende protsesside kulgemist mõjutavad. Seega võimaldab nende kahe telje ühendamine jõuda meil terviklikuma arusaamiseni identiteediloomest ajaloos.

Mitmeperspektiivilist analüüsi, mis on suunatud identiteedi uurimisele, võib pidada ühest küljest mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse erijuhuks, kuid teisest küljest ka selle käsitluse rakendamise esimeseks etapiks või eeltingimuseks. Kui ühiskonna ajalugu põhineb etnotsentristlikel narratiividel, mis ei toeta (ning sageli ka välistab) mitmuslikkuse printsiipi ajaloos, on rahva ajaloolisest identiteedist ja selle konstrueeritusest teadlikuks saamine vajalik eeltingimus selleks, et erinevate vaatenurkade mõtestatud kaasamine ajaloo käsitlusse üldse võimalik oleks.

Rüseni ja Borreisi käsitlustest lähtuvat ajalooteadvuse dimensioonide ja etnotsentrismi ületamise strateegiate ühendamist ajaloo analüüsiprotsessis võib ilmetada järgneva tabeliga:

AJALOOTEADVUSE PROTSESSID (JA NEILE VASTAVAD TEKSTITÜÜBID)	Tajumus (allikad)	Tõlgendus (historiograafia)	Orienteeritus (ajaloomälu väljendused)
ETNOTSENTRISMI ÜLETAMISE STRATEEGIAD:			
<i>a) Negatiivse ajalookogemuse lõimimine ajaloolisesse mina-pilti, selgitamaks väärtuste asümmeetrilise jagunemise printsiipi</i>	Alliktekstid, milles rahvusliku ajaloo peategelane ei esine positiivse kangelase rollis.	Ajaloosündmuse (konflikti) vastaspoolt esindavate ajaloolaste tõlgendused.	Ajaloomälu erinevusest tingitud konfliktid kaasajas erinevate mälu kogukondade vahel.
<i>b) Teleoloogilise järjepidevuse printsiibi esiletoomine, sattumuslikkuse, katkestuste ja pidevusetuse paljastamise kaudu</i>	Allikad, mis paljastavad ajaloo kulgemise võimalikke alternatiive mineviku hetke vaatepunktist.	Erinevate ajajärkude ajaloonarratiivid (ajaloo vaatlemine erinevatest „lõpp-punktidest“).	Rahva ajaloolist algupära käsitlevad tekstid, mis on suuantud identiteedi järjepidevuse kinnitamisele.
<i>c) Tsentraalse perspektiiviga ruumimudeli täiendamine</i>	Tsentri ajalookäsitluses puuduvate allikate käsitlemine.	Perifeersete gruppide ajaloonarratiiv, kas nende enda või tsentri vaatepunktist.	Perifeersete gruppide ajaloomälu väljendavad tekstid.

Tabel. Ajaloolise identiteedi analüüsivõimalused

Tabelis välja toodud tekstitüüpide analüüs peaks toimuma võrdluses nn peavoolu ajaloo käsitlusega. Ajalooteadvuse dimensioonid ei oma kindalt järgnevust ning otsus, millises järjekorras neile läheneda võib sõltuda uurimisobjektist, kuid nagu Borries oma käsitluses rõhutas, on nende erinevate tasandite käsitlemine ühes uurimuses hädavajalik

tingimus, et õpilane võiks jõuda ajaloo protsesside tervikliku mõistmiseni. Järgnevalt vaatlen võimalusi identiteedi konstrueerimise avamiseks ajalooteadvuse etappide analüüsi kaudu, vaadeldes eraldi kolme etnotsentrismi ületamise strateegiat.

a) Väärtuste asümmeetrilisuse analüüs

Nagu öeldud, näeb Rüsen olulise juhtnarratiivi tunnuseks seda, et positiivsed väärtused omistatakse kultuuri mina-pildile, samal ajal kui negatiivsed väärtused vormivad meie arusaamu teisest. Sellest printsiibist loobumine ei sobitu kuigi hästi tavapäraste ajaloo poliitika põhimõtetega, mille puhul oma ja võõra ebavõrdne väärtustamine on loomulik ning igati õigustatud. Rüseni üks peamisi strateegiaid selle etnotsentristliku tunnuse puhul – negatiivse ajalookogemuse lisamine oma ajaloolisesse minapildi, mis võimaldab ületada enesehinnangu võimu, ei pruugi traditsioonilise ajalookäsitluse seisukohast tunduda ei vajalik ega põhjendatud. Rein Ruutsoo (2005: 18) sõnul soovivad poliitikud näha sellist rahva ajalugu, mis toetab keskmise eestlase eneseväärikust ning selle põhimõtte vastu töötajaid süüdistatakse enamasti masohhismis.

Rüseni näeb aga taolises „masohhismis“ võimalust leida alus vastastikuse tunnustamisprintsiibi rakendamisele kultuuris. Negatiivse mina-pildi käsitlemine ei oma eesmärki pöörata etnotsentristlik käsitlus vastupidiseks ning mõtestada ennast kurikaelana või vastaspoolt üdini positiivsena, vaid muuta kummalegi osapoolle omistatavad väärtussüsteemid ambivalentsemaks. Minapildi positiivsus võib olla küll identiteediloomes olemuslik alus, kuid see ei pruugi tähendada vaenulikkust vastasseisu kõige sellega, mis jääb mina-piiride taha. Rüseni idee seisneb selles, et leides omaenda ajaloo omadusi, mida me tavaliselt omistame võõrale (ning mis enamasti on negatiivsed), võimaldab see meil luua teistsuguse tunnustamiseks vajaliku pinnase.

Sellise tunnustamise vajalikkus ilmneb, kui analüüsime ajaloomälu erinevustest tingitud konflikte ühiskonnas. Multikultuursetes ühiskondades ning eriti just sellistes, kus erinevad mälukogukonnad on kõrvuti eksisteerinud pikemat aega, on üpris tavapärane leida vastuolusid, mis on põhjustatud vastanduse positiivne-negatiivne rakendamisest ajaloo hindamisel. Eesti kontekstis näiteks võib väärtussüsteemide tugevat asümmeetrilisust oma ja võõra kategooriate puhul pidada meie nn sambasõdade üheks põhjuseks.

Ajaloosündmuste osapoolte asümmeetrilise väärtussuhte kujundamine toimub tõlgenduse tasandil. Historiograafia puhul ei ole selle asümmeetrilisuse taga mitte ainult konkreetsete hinnangute andmine kummalegi poolele, vaid oluline on ka väljaarvamismehhanism, mille järgi ühed sündmused kaasatakse jutustusse samal ajal kui teised kui ebaolulised kõrvale heidetakse. Enamasti jäävad rahvuslikust ajaloost kõrvale ka need ajaloo aspektid, mis ei sobitu kujutluspildiga rahvuskangelasest või esitatakse taolisi negatiivse hinnanguga sündmusi võrdluses vastase kuritegudega, mis võimaldavad nende kaalu vähendada ning säilitada positiivset hinnangut oma tegudele.

Kui võtta selle analüüsi lähtepunktiks ajalooteadvuse orienteerituse dimensioon ning keskenduda just kahe ajaloomälu konfliktsituatsioonile, on põhirõhk sellel, et õppida tundma vastaspoole ajaloonarratiivi. Selle kaudu on võimalik oma ajaloonarratiivile seada võrdluseks konflikti vastupidine peegeldus ümberpööratud väärtushinnangutega ning sealjuures paljastada ka „valged laigud“ ajaloo jutustuses.

b) Teleoloogilise järjepidevuse printsiibi esiletoomine

Teleoloogilist järjepidevust nimetab Rüsen tähtsaimaks ajalookontseptsiooniks, mis juhtnarratiivide ajalookäsitlust valitseb, sest just selle kaudu luuakse arusaam identiteeti loovast väärtussüsteemist kui ajaloolisest algupärast. Selle algupära kehtivus annab minevikule ajaloolise tähenduse ja mõtte (Rüsen 2007b: 104). Kuna teleoloogilise järjepidevuse konstrueerimine leiab aset ajalooteadvuse tõlgendustasandil, on selle juhtnarratiivi printsiibi paljastamisel väga oluline pöördumine käibeloleva narratiivi konstrueerimise-eelsesse aega, mis võimaldab meil selle järjepidevuse kujunemise protsessi avastada.

Tajumuse dimensioonis, mille Borries on võrdsustanud algallikate analüüsiga, on teleoloogilise järjepidevuse avastamise seisukohast olulisemad sellised alliktekstid, mis kajastavad tulevikuväljavaateid paljastades alternatiivide olemasolu ning õõnestavad etnotsentrilisele ajaloole omast ettemääratuse diskursust. Samuti võivad seda rolli täita allikad, mis annavad ülevaate juhtunust enne, kui see on jõudnud paigutada ajaloolise järjepidevuse teljele ning omandanud tähenduse „suures narratiivis“.

Tähenduste määramine sündmustele ning ka valikuprotsess, millised sündmused leiavad endale koha rahva ajaloo, toimub ajalooteadvuse teises etapis. David Vseviov (2009a: 84) on seda protsessi piltlikustanud järgnevalt:

Kui ajaloolane istub käsikirja taha, siis tema jaoks aja kulg nagu peatuks. Ta on petlikus lõpp-punktis, kus aja lugu tardub, lakates olemast dünaamiline protsess. Sellest näilisest lõpp-punktist pöörab ta pilgu minevikku, püüdes kirjeldada kogu eelnevat kui teekonda lõppjaama. Unustades sageli, et nii kaua, kuni ajalugu pole jäädavalt lõppenud, saab tegemist olla vaid ajutise vahejaamaga. Nii satuvadki ajalooramatutesse ja õpikutesse just need sündmused ja isikud, kes sellel reisil läbi ajaloo jäävad sihini viiva teekonna äärde. Sest vaid nemad on tänapäeva seisukohast olulised, nad oleksid meid nagu teatepulka edasi andes toonud tänase päevani.

Seda, kuidas meie ajalugu on sõltuvuses käesolevast „lõpp-punktist“, on tõlgenduse etapis võimalik analüüsida kaasates erinevatel ajajärgudel loodud historiograafilisi tekste. Kuna õppetöö keskmes on ajaloo konstrueerimisprotsesside tundmaõppimine ja mitte ajaloolise tõe väljaselgitamine, võib uurimisse kaasata ka materjale, mida me tavalise ajalootunni kontekstis usaldusväärseks infoallikaks ei peaks, nagu näiteks nõukogude võimu perioodil väljaantud ajalooõpikud.

Analüüsides selliselt ajalooteadvuse kahte esimesest dimensiooni, on võimalik avastada, et ajalugu, mida rahvuslik narratiiv kujutab katkematu ajateljena, on vaadeldav hoopiski ka sattumuslikusse, katkestuste ja pidevusetuse kategooriates. Analüüsides aga teleoloogilist fenomeni orienteerituse tasandi tekstides, nagu näiteks poliitilised kõned, selgub selle narratiivi poolt loodud järjepidevuse ja eesmärgipärasuse funktsioon meie identiteedi tulevikuperspektiivide jaoks, mis seisneb meie ajalise kestmise kindlustamises. „Kuna kultuur tajub ennast olemasolevana vaid samastudes oma mälu püsivate normidega, võrdsustatakse mälu katkematus tavaliselt olemasolu katkematusena“. (Lotman 2010b: 489)

c) Tsentraalse perspektiiviga ruumimudeli täiendamine

Selle strateegia puhul võib ühe perspektiiviga ruumi mitmeperspektiivilist analüüsi vaadelda kui tsentri vaatepunkti täiendamist mitte väljaspool seda kultuuriruumi paiknevate vaatepunktidega, vaid just kultuurisiseste vaatepunktide lisamisega. Soov kaasata analüüsi ka perifeeria vaatepunkti võib etnotsentristlike ühiskondade puhul, aga problemaatiliseks osutuda, sest paljudel juhtudel ei pruugi ühiskonna vähemusrühpid oma ametlikku ajalugu omada.

Vähemusrühmade enda konstrueeritud narratiivide puudumisel on huvitavaks materjaliks selle tasandi analüüsi puhul nende rühmade roll tsentri ajaloos. Sageli võib see küll piirduda vaid marginaalse äramainimisega, kuid võib leida näiteid ka perifeeria lülitamisest peanarratiivi, mis võib pealtnäha paista hääle andmisena vähemustele või teise vaatenurga lisamisena, kuid rahvuslike ajalookäsitluste puhul on sellisel juhul sagedamini tegu pigem vähemusgruppide integreerimisega suurde narratiivi.

Tsentri ja perifeeria ajaloo omavahelise suhestumise uurimiseks pakuvad kõige viljakamat materjali ajaloomälu väljendavad tekstid ajalooteadvuse orienteerituse tasandil, seda nii kunstitekstides kui ka näiteks sotsiaalmeedias, kus ajaloomälu ilmumisi võib leida näiteks inimeste reaktsioonidest ajalugu puudutavatele teemadele. Nende gruppide ajaloomälu, kellel puuduvad ajalooteadvuse tõlgendustasandil kindlalt välja kujunenud narratiivsed mustrid, mille abil minevikusündmusi tõlgendada, iseloomustab sageli ambivalentsus või, nagu Monticelli seda nimetas, „topoloogiline otsustamatus“, mis ei allu etnotsentrismi loogikale.

Samas ei tähenda see muidugi, et paljudel perifeersetel ühiskonnagruppidel ei võiks olla selgelt väljakujunenud ajaloomälu, vaatamata ametliku historiograafilise vormi puudumisele või sellele, et tsentraalne ajalugu sellega ei arvesta. Näiteks võivad suletud ja tugevate traditsioonidega perifeersed kogukonnad omada väljakujunenud ajaloonarratiive, mis on omased just nende kogukonnale ning mida säilitatakse ning taastoodetakse lihtsalt muude kanalite kaudu kui riikliku ajaloo puhul. Samuti võivad kultuuri äärealadel eksisteerivad ühiskonnarühmad kuuluda ajalooliselt teise kultuuri juurde ning vaatamata ruumilisele eraldatusele säilitada piisavat sidet oma lähtekultuuriga selleks, et jagada ühist ajaloomälu.

Allikatasandi kaasamisel tsentraalse perspektiiviga ruumimudeli analüüsi sõltub allikate valik eelkõige sellest, millise ajaloomälu tüübiga on tegu. Etnotsentristliku ajaloo toimimise analüüsimise seisukohast on kasulik valida eelkõige selliseid allikaid, mis tsentri käsitlusest puuduvad, kuid nende jäljed eksisteerivad ühel või teisel viisil perifeersete gruppide ajaloomälus ning uurida sel puhul selle puudumise põhjust (ebarelevantsus, vastuolulisus, oht seada rahvusliku ajaloo esindajad halba valgusesse vms).

***

Rääkides ajalookäsitlusest, mis on suunatud etnotsentrismi ületamisele, ei tohiks me selle all mõista soovi vabaneda täielikult juhtnarratiividele omastest tunnustest. Identiteedi kujunemisel on sellised protsessid nagu oma ja võõra eristamine ning sellel eristusel põhineva väärtussüsteemi kujundamine, ajakogemuse tajumine tähendusliku ja järjepidevana ning ühiskondlike tõlgendusmodelite omaksvõtmine – loomulikud ning täidavad ka olulisi funktsioone. Juhtnarratiivid on suunatud pidevalt muutuva maailma stabiliseerimisele, ilma milleta ei oleks ka tähendusloome või oma ümbritseva mõistmine võimalik. Seega pole eelnevalt esitatud analüüsi kirjeldus suunatud mitte juhtnarratiivide ümberkujundamisele, vaid sellele, et saada teadlikuks ajaloo konstrueerimise protsessidest.

Eespool kirjeldatud analüüs, mis võtab vaatluse alla ajaloo protsessid ja ajaloolise identiteedi konstrueerituse, ei sea seega oma eesmärgiks mitte juhtnarratiivide kaotamist, vaid võtab oma suunaks tähendusloome protsessidest teadlikuks saamise, muutes seeläbi rahvuslike ajaloo narratiivide tõlgendusmustrid avatumaks ning paindlikumaks.

4.2. Kultuuri mitmeperspektiivilise enesekirjelduse võimalikkusest

Rahvusliku käsitluse perspektiivist on igasuguste vastuolude ilmnemine ajalooküsimustes tõlgendatav katsena õnnestada rahvuse ajaloolist identiteeti ning seega näha ajaloo mitmeti tõlgendatavuse lubamises ohtu ühiskonna sidususele. Sellist mõttelaadi ilmestava näitena võib tuua Jaak Aaviksoo sõnavõtu inimeste ja rahavaste informatsioonilise enesemääratlusõiguse teemal välispoliitika ajakirjas *Diplomaatia* 2011. aastal.

Aaviksoo (2011) kaitses seelses artiklis vabadust emotsionaalsele enesemääratlusele, lähtudes sellest, et mina ja mittemina vastasseis on universaalne ja olemuslik maailmakorraldusprintsip, millega tuleb lihtsalt leppida. Mina ja mittemina omavahelist suhestatust kirjeldas Aaviksoo nõnda: „Mina on alati hea, mittemina on parimal juhul neutraalne, aga üldjuhul ohtlik ja paljudel juhtudel halb, sest maailmas

peab valitsema tasakaal – kui mina on hea, siis mittemina tasakaalustab seda head, et kokku tuleks null.“ (Samas)

Ka Rüseni käsitlese sihiks on mina ja mittemina vahelise suhte tasakaalustamine, kuid teistel alustel. Nagu eelmises alapeatükis väljatoodus sai, leidub selleks erinevaid võimalusi, mis on suuantud üdini positiivse minapildi ambivalentsemaks muutmises selliselt, et see muudaks võimalikuks ka endast teistsuguse tunnustamise võrdsena.

Ometi ei leia selline ambivalentsuse printsiip etnotsentristlikust seisukohast enamasti tunnustust. Aaviksoo selgituse kohaselt paistab peamine mure seisnevat arvamuses, et negatiivsete piltide kaasamine ajalukku võib viia identiteedi täieliku hävitamiseni:

Mõelge selle peale, miks me oma perekonna pildialbumites leiame pilte küll abiellumistest ja laste sünnist, aga vahel harva, erakordselt perverssetel juhtudel perekonnatülidest või koduvägivallast. Peredele tuleb jätta õigus albumisse oma pilte valida ja selline õigus tuleb jätta ka riigile ja rahvale. Vastasel korral nõutakse meie käest lahtiriietumist, et selle kaudu meie identiteet lõplikult hävitada. (Aaviksoo 2011)

Sellise suhtumise puhul jääb aga tähelepanuta tõsiasi, et isegi kui me ei esita pilte ebameeldivatest sündmustest fotoalbumis, ei tähenda see, et need sündmused oleksid kõigi osaliste poolt unustatud. Pahatihti kipuvad sellised varjatud mälestused ühiskonnas ikka ja jälle pinnale kerkima ning konflikte põhjustama, mille lahendamine või mõistmine on tänu mahavaikimisele veel keerulisemaks muudetud. Negatiivse kogemuse lisamine ajaloopilti, ükskõik kas ohvri või süüdlasena, ei ole suunatud mitte positiivse minapildi lammutamisele, vaid sellele, et selliste „pervägivalla“ juhtumite kordumist ära hoida.

Mitmeperspektiivilises käsitluses võib näha sobivat keelt, milles rääkida ajaloo konfliktidest erinevate mälukogukondade vahel. Samas ei ole mitmeperspektiivilisus sellisena nagu sellest eelmises alapeatükis juttu oli, suunatud mitte mineviku konfliktide lahendamisele, vaid olevikus kerkinud (või tulevikus potentsiaalselt kerkivate) vastuolude tasandamisele, analüüsides selle jaoks ajalooprotsesside kulgu metatasandil.

Tänapäeva maailmas, kus on võimalik säilitada kontakt oma kultuuriga isegi sel juhul, kui kolitakse teisele poole maakera, ei toimi enam vanad

integratsioonimehhanismid ning ühiskonnad peavad leidma ühise keele ning ka ühise tegutsemisviisi tingimustes, kus igaühel on võimalus säilitada oma kultuuritaust ja sealhulgas ka ajalugu. Samas tekitab sellise mitmuslikkusel põhineva ühiskonnakorralduse eduka funktsioneerimise võimalikkus paljudes kahtlusi, mistõttu peetakse etnotsentristlikku lähenemist sageli siiski efektiivsemaks viisiks tagada ühtset ühiskonda. Järgnevalt vaatlen küsimust kultuuri ajaloolise enesekirjelduse ja ühiskonna sidususe omavahelistest seostest toetudes Eesti ühiskonnast pärit näidetele.

4.2.1. Etnotsentrismi avaldumisest Eestis

Suletud identiteediga ühiskondades on perifeeria tsentri vaatepunktist ohtlik, sest seal paikneb informatsioon, mis läheb vastuollu tsentri enesekirjelduskeelele, olles tsentri perspektiivist defineeritud, kas „valeks“ või „mitteeksisteerivaks“. Selleks, et vabaneda perifeeria kummitavast mõjust olevikule, milles „olematus tungib olemasolevasse“ (Lange, Monticelli 2013:891) üritab tsepter laiendada oma enesekirjelduskeelt ka perifeeriasse.

Etnotsentristliku ajalookäsitluse puhul võib perifeeria integreerimine toimuda kahel moel: ametlik ajalookäsitlus viiakse muutumatul kujul perifeeriasse või lülitatakse perifeeria ametlikku ajalukku, järgides sellel puhul olemasolevaid ajaloonarratiive. Vaadeldes venekeelse elanikkonna integratsiooni Eesti ühiskonda, võib leida näiteid mõlemast lähenemisest.

Esimest tüüpi integratsiooni näiteks võib pidada Lauri Vahtre 2013. aastal ilmunud õpikut „Eesti ajalugu vene õppekeelele gümnaasiumile“, mis on kohandus juba varem ilmunud õpikust Eesti koolidele. Kohandatud versiooni sisulised muutused on minimaalsed ja peamine erinevus eesti ja vene õppekeelele koolidele mõeldud õpikute vahel seisneb selles, et vene koolide ajalooõpikutes on õpikuteksti kõrval lehe ääres toodud iga lehekülje peal välja keerulisemate tõlked vene keelde, ignoreerides seeläbi vene elanikkonna kultuuritausta eripärasid ning keskendudes eelkõige keelebarjääri probleemile. Selline lähenemine iseloomustab vene õppekeelele koolide haridussüsteemi ka üldisemalt.

Teist lähenemist esindava näitena võib tuua 2013. aastal Kaitseministeeriumi poolt algatatud projekti „Sinu Riigi Kaitse“, mille eesmärk on „tõsta Eesti venekeelsete noorte teadlikkust riigikaitse ja -julgeoleku valdkonnast, äratades neis huvi Eesti riigikaitse ning kaitse- ja välispoliitika aktuaalsete teemade vastu.“ (Sinu Riigi Kaitse 2015) Programmi juurde kuulub ka ajalooline osa, mis tutvustab iseseisva Eesti Riigi eest sõdinud venelaste rolli Eesti Vabadussõjas, lülitades sellese jutustusse vaid need lood, mis vastavad väljakujunenud vabadussõja narratiivile ametlikus ajalookäsitluses.

Analüüsides Eesti ajaloo õpetamise üldisi probleeme vene õppekeele koolides, on Toomas Karjahärm (2008: 8) toonud välja, et mitte-eestlaste noorem põlvkond, kes on õppinud eesti keelt ja Eesti ajalugu, ei ole lähenenud oma ajaloomõistmises eestlastele, vaid pigem on märgata vastupidist tendentsi. Arvestades, et Eesti ajalugu õpetatakse nii eesti kui ka vene koolides ühtemoodi, võib eelmainitud tendentsi seletada ajaloomälu konfliktina vene koolide õpilaste seas, kelle jaoks Eesti ajaloo ametlik versioon läheb vastuollu ajaloo tõlgendustega teistest kanalitest. Arvestades veel ka asjaolu, et Eesti ajaloo väärtussüsteemis on venelastel valdavalt negatiivne roll, on vastandumine eestlaste narratiivile loomulik. Kasutades Lotmani kirjeldust perifeeria konfliktisusest, võib seda kirjeldada kui olukorda, kus tekstid, mis on loodud kooskõlas tsentri normidega, ei leia perifeerias toetuspinda ning jäävad lihtsalt õhku rippuma, kuna sealne semiootiline reaalsus ei vasta selle kirjelduse normatiividele (2010b: 259).

Hariduspoliitika eesmärgiks võib küll olla Eesti ajaloonarratiivi kaudu ühise aluse loomine mõlema rahvusgrupi identiteedile, kuid tegelikkuses omab selline erinevuse mahavaikimine pigem vastupidist mõju. Lotmani sõnul ei too erineva eristamatus mitte esile, vaid hävitab sarnasuse, kuna kaotab vastandamise üldse. (Lotman 2005: 167) Erinevate ajaloonarratiivide vahelisest avatud poleemikast hoitakse eemale ehk küll suurema konflikti hirmus, kuid sellega kaotatakse ka vajalik ühispind, mis kommunikatsiooni üldse võimalikuks muudaks.

Vaatamata sellele, et Sinu Riigi Kaitse projekti puhul luuakse vajalik ühispind, mille kaudu venekeelne elanikkond Eesti ajaloo positiivses võtmes suhestuda saaks, võib ka siin tekkida tsentri ja perifeeria vahel konflikt, mis tuleneb mälu erinevustest ning perifeeriale omasest seoste loomise ambivalentsusest. Kui kaitseväge juhataja Riho Terras pidas kõne vabariigi aastapäeva auks korraldatud kaitseväge ja liitlaste paraadil

Narvas 2015. aastal, milles rääkis venelaste rollist Eesti vabadussõjas („Vabadussõjas seisid eestlased ja venelased õlg õla kõrval. Võitlustes ja lahingutes sündisid legendid ja kangelased“), andsid sellele kõnele järgnenud reaktsioonid uudistekommentaariumites⁹ märku sellest, et paljude venelaste jaoks tekkis seos mitte Eesti rahvaväe koosseisus sõdinutega, vaid hoopiski Nikolai Judenitši poolt juhitud Loodearmee. Arvestades paljude Loodearmees sõdinate saatust pärast nende interneerimist (mis eesti ametlikust ajaloo narratiivist sageli kas välja jäetakse või marginaliseeritakse), omandas Terrase kõne tänu selliste seoste aktualiseerimisele hoopiski teistsuguse tähendusvarjundi, mis võimaldas iroonilist tõlgendust, saboteerides seeläbi selle narratiivi tegelikku eesmärki.

Ajaloolised rahvuslikud erisused enamus- ja vähemusrahvuste vahel on üks suuremaid pingesallikaid sellistes poliitilistes keskkondades, mis pürgivad totaalse identiteedi, ehk sellise riikliku enesemääratluse poole, mille puhul poliitiline identiteet ühendatakse rahvuslike stereotüüpidega. Nende pingete vältimiseks on paljudes multikultuursetes ühiskondades valitud hoopis selline identiteedikäsitus, mis lahutab poliitilise identiteedi kultuurilisest ning seab oma prioriteediks kodanike lojaalsuse kodumaa poliitilistele struktuuridele, mitte aga nende kuuluvuse enamuskultuuri. (Raud 2001: 263)

Sellistes ühiskondades nähakse ajaloolise enesemääratluse vabadust iga inimese õigusena ning riik peaks looma selle õiguse säilitamiseks vajalikud tingimused. Konfliktsete mälukogukondade puhul on selliste tingimuste täitmine aga keeruline ülesanne, mille lahenduseks valitakse pahatihti lihtsalt konfliktsete teemade vältimine või mahavaikimine, mis tegelikult ei pruugi kaotada ühiskonnas valitsevaid pingeid.

Taolist konflikti vältimise taktikat võib kohata ka eesti-vene ajalooküsimuste puhul. Näitena võib tuua Akadeemilise Balti ja Vene Uuringute Keskuse poolt 2004. aastal esitatud ekspertiisi, milles käsitleti Eesti ja Venemaa riikidevaheliste suhete ajaloolisi lähtealuseid. Ekspertiisis sõnastatud kirjeldus sellest probleemist ning ka ekspertide poolt väljapakutud soovitus iseloomustavad Eesti Riigi ajaloo poliitilist lähenemist ka tänasel päeval :

---

⁹Terras: в Освободительной войне эстонцы и русские сражались плечом к плечу. Delfi 2015. <http://rus.delfi.ee/archive/terras-v-osvoboditelnoj-voine-estoncy-i-russkie-srazhalis-plechom-k-plechu?id=70867085>

Üldistus: Eesti ja Venemaa näevad oma (ühis)ajalugu erinevalt. Domineerib vaenulik, teineteist süüdistav ja halvustav retoorika. Ajalootõlgenduslik aspekt näib meie suhteid determineerivat negativistlikult, võimaliku ühisosa leidmine on praktiliselt välistatud.

Soovitus: On selge, et mõlema poole tõlgendused on subjektiivsed ja teistsugused need olla ei saagi, sest riigi seisukohalt on ajalootõlgendus tema poliitilise eksistentsi õigustus. Diskuteerida selle üle, kas Eesti on liialt negativistlik Venemaa suhtes ja kas Eesti peaks midagi muutma, on samaväärne küsimusega, kas Eesti peaks muutma oma riikluse aluseid? Meie leiame, et selline muutus ei oleks Eestile kasulik ja ei tooks kaasa efekti, mida Eesti sooviks. *Seetõttu on meie soovituseks ajaloolise lähtekoha mõju minimaliseerimiseks mitte keskenduda minevikusuunaliste teemade käsitlemisele Eesti-Vene suhetes, sest nendes punktides ei jõuta nii kui nii kokkuleppele, ning keskenduda tulevikusuunaliste küsimuste arutamisele.* (Akadeemilise Balti ja Vene Uuringute Keskus 2004:6)

Kuigi selle ekspertiisi puhul käib jutt riikidevahelistest suhetest, mõjutab selline taktika ka venekeelse elanikkonna olukorda. Kui Eesti riiklik poliitika välistab võimaliku ühisosa leidmise Eesti ja Vene ametlike ajalugude vahel, on raske ette kujutada, et selle ülesandega suudaksid toime tulla ka venekeelsed kooliõpilased, kes selle kahe vastandliku infovälja piiril elavad. Nagu Monticelli kirjeldas, väljendub selline piiril olek sageli „nii see, kui teine“ või „ei see, ega teine“ loogikas. Arvestades Eesti ajaloonarratiivi venevaenulikkust, ei ole kuigi tõenäoline, et võrdluses identiteediga, mida pakub näiteks Venemaa avatud kaasmaalaspoliitika, mis kutsub „lähisvälismaal“ elavaid venelasi kuuluma suure Vene riigi koosseisu, oleks võimalik see perifeerne otsustamatus Eesti kasuks kallutada.

Ühisosa leidmine ei pea ilmingimata tähendama Venemaa ajaloonägemuse ülevõtmist ja enda omast loobumist, kuid lähtudes etnotsentristlikust maailmavaatest, mis põhineb binaarsel loogikal „kas see, või teine“, tähendab isegi diskuteerimine selle üle, kas midagi võiks muuta, seda, et kahtluse alla seatakse Eesti riigi eksistents. Sellest loogikast tulenevalt, mis seab üksüheselt vastavusse ajalootõlgenduse ja poliitilise eksistentsi, järeldub, et need Eestis elavad inimesed, kelle ajaloomälu ei vasta Eesti narratiivile, seavad kahtluse alla riigi olemasolu ning seega pädeb suhtumine – „kes ei ole meiega, see on meie vastu“.

Arutledes Eesti ja Venemaa vahelise ajaloomälu vastuseisu üle, on David Vseviov arvamusel, et: „Venemaa dikteeritud „tõeste“ materjalide massilise levitamise infolahing, mis peaks toimuma peamiselt ajalooväljadel, on ette kaotatud. Vähemalt selline on, peaaegu eranditeta, ajalooreegel“ (Vseviov 2009b: 169), mis Vseviovi järgi seisneb selles, et kui väike hakkab vastasseisus lähtuma suure dikteeritud reeglitest,

mängima nende järgi, jääb ta alati kaotajaks. Kuid olukorras, kus sõdida ei ole võimalik ning samas täiesti tegutsemata jätta kah ei saa, näeb Vseiov väikestel vähemalt viigilootust. Selleks peab väike aga saama hakkama millegi ebatraditsioonilisega, loobudes näiteks pikka aega kehtinud mängureeglitest või viies suhtluse hoopis teisele tasandile. (Samas)

4.2.2. Mitmeperspektiivilisus kui ternaarsete süsteemide enesekirjeldus

Suhtluse teisele tasandile viimine, kus ajaloolise tõe küsimust oleks võimalik vaadata kui identiteedilooma probleemi, ei lahendaks küll konflikti (mille lahendamine, nagu võis lugeda eelnenud ekspertiisi katkendist, on peaaegu välistatud), kuid algataks dialoogi. Sellise dialoogi eesmärk ei oleks kompromissini jõudmine, sest ajalooteadvust puudutavad küsimused eeldavad keerulisemaid vastuseid, mida ei olegi võimalik hinnata kategooriates tõene-väär, vaid jõuda arusaamisele teise ajaloolisest identiteedist. Selline lähenemine ei lahenda ajaloolise tõe küsimust, kuid võib aidata mõista, millest tulenevad ajaloolise tõe lahknemised.

See ei tähenda, et Eesti ajaloonarratiiv kaotaks mingil moel oma kehtivuse või tõesuse, vaid sellele lisanduks võimalus kirjeldada Eesti ajaloo perspektiivi metatasandilt, mis tähendaks ümberlülitust binaarselt kirjelduskeelelt ternaarsele. Lotmani järgi ei ole ternaarsed süsteemid nii plahvatusohtlikud, sest vastuolu süsteemisiseselt ei saa viia terve süsteemi hävimiseni. Ternaarse loogika alusel ei tuleks süsteemi siseseid erinevusi mitte neutraliseerida ühtse kirjelduskeele loomise kaudu, vaid tagada süsteemi ühtsus seoste loomise kaudu erinevuste vahel.

Mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus ehitub just ternaarse kirjelduskeele põhimõtetel, mis ühest küljest võimaldavad kõrvuti eksisteerida erinevatel ning vahel ka vastuolulistel ajaloolistel narratiividel, pakkudes samas ühist analüüsisitasapinda ajalooteadvuse näol, mis võimaldab neid vastuolusid tasandada, kuna küsimus ei ole ajaloolises tões, vaid ajaloolise identiteedi konstrueerimises. Mitmuslikkus ajaloo küsimustes, mida mitmeperspektiivilisus võimaldab, on aga rahvuslike käsitluste pooldajate vaatepunktist sageli tajutud ohuna ühiskonna sidususele.

Ühe etnilise grupi seisukohalt võib selle väitega nõustuda, et etnotsentristliku ajaloo retoorika on tugevam ühendaja kui mitmeperspektiiviline lähenemine ajaloole. Rääkides aga ühiskondadest, mis tänapäeva Euroopas on valdavalt mitmekultuurilised ja mitmerahvuselised, on rahvusliku käsitluse ühtsuse printsiip hoopiski see, mida võib näha ohuna ühiskondlikule sidususele.

Näiteks sellisest olukorrast Eestis võib tuua Eesti riikliku järjepidevuse küsimuse. On arusaadav, miks riikliku iseseisvuse taastamise perioodil oli hädavajalik ühese hinnangu andmine kogu nõukogude perioodile, mis võimaldas selle ajajärgu Eesti riigi ajaarvamisest välja jätta kui ebaseadusliku ning minimaliseerida eestlaste osalust selles perioodis. Kuid sama retoorika jätkamine ka 25 aastat hiljem on tekitanud olukorra, kus see ühene negatiivne suhtumine nõukogude aega kandub üle ka tervele ühiskonna gruppidele, kes sellel perioodil Eestisse saabusid.

Venekeelsele elanikkonnale heidetakse sageli ette seda, et nende „ajalootunnetuses on üsna märgatav nõukogulik eneseteadvus“ (Karjahärm 2008: 9), esitamata sealjuures küsimust, et millised ajaloolise identiteedi konstrueerimise võimalused on mitte-eestlastele, kellest suurema osa jaoks saab nende side selle maaga alguse just nõukogude ajal, üldse jäetud. Ajaloolise järjepidevuse loomine Eesti ajaloonarratiivis, mis nõuab pea 50 aasta pikkuse ajajärgu kõrvaleheitmist, seob ühtseks küll Eesti rahva mineviku, kuid lahutab seejuures Eesti ühiskonda tänapäeval.

Vaatamata sellele, et traditsiooniline ajalookäsitlus näeb rahvusekeskset eesti-identiteeti eestlastele ainuomase mudelina, on tegu tegelikult vaid ühe võimaliku variandiga, mis kujunes välja talupoeglikust maarahva mentaliteedist. Juba alates keskajast arenesid Eestis kõrvuti kaks eestikeelsele kultuurile omast identiteedimudelit – linna- ja maamudel. Kui maamudelit iseloomustas selge kultuuripiiride rõhutamine ning suletus võõrastele, siis hägusamate piiridega ja integreeritum linnamudel on kirjeldatav pigem mitmekeelsena, kultuuriliselt sallivana ja dünaamilisena. Seega pole multikultuursuse idee sugugi mitte ainult Kesk-Euroopa importkaup, vaid omane ajalooliselt ka Eesti kultuurile.

Ka kaasaegsel Eesti ajalookirjutuse maastikul võib nende kahe mudeli põrkumisi kohata. Enim kõlapinda tekitanud juhtumiks võib pidada teose „Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg“ ilmumist. Anti Selarti koostatud ja mitmete ajaloolaste ühistööna valminud

raamatut peetakse esimeseks keskaja tervikkäsitluseks, millel on õnnestunud vabaneda rahvusromantilisest lähenemisest ning kirjeldada Eestimaal toimunut laiemas ning multikultuursemas ajaloolises kontekstis.

Eesti rahvuslikku ajalookäsitlust viljelev Lauri Vahtre (2013) kommenteeris teoses „Eesti ajalugu II“ kasutatavat lähenemist järgmiselt:

Oluliseks erinevuseks senistest käsitlustest on hoopis vaatepunkti muutus – tõus kõrgemale, laiema konteksti haaramine, vastuhakk kolklusele ja konnaperspektiivile. Seni muistseks vabadusvõitluseks peetu osutub kõrvaliseks episoodiks suurel sündmustekangal, mille sisuks on Läänemere ümbruse maade hõlmamine ladina-kristlikku Euroopasse. [...] Ka nii võib, aga siis peaks raamatu kaanele olema kirjutatud «Euroopa ajalugu» või «I maailmasõja ajalugu», mitte «Eesti ajalugu». Kusjuures kotkapilgulisest objektiivsusest oleks asi sama kaugel kui enne. Marika Mägi nendib õigustatult, et edasimineku asemel on «Eesti ajaloo» II köites pööratud tagasi baltisaksa historiograafia põhihoiakute juurde. [...] Kui me ei vaata maailma eestlaste vaatepunktist, siis vaatame kellegi teise vaatepunktist. Milles ma erilist edasiminekut ei näe. Prooviks sellega leppida, et see, mis sakslasele on Idameri, jääb meile igavesti Läänemereks.

Kahtlemata on ka Lauri Vahtre väljendatud murel alust. Rahvuslik vaatepunkt, isegi kui see pärineb väikeselt rahvusest, ei ole ajaloo mõistmise puhul kuidagi vähem tähtis kui näiteks üleeuroopaline perspektiiv. Samuti ei ole see perspektiiv vajalik vaid rahvusele endale, vaid omab väärtust ka ajaloo tervikpildi poole püüdlamise seisukohast.

Eesti on piiririik ja seda nii kultuuriliselt kui ka poliitiliselt Euroopa jaoks tähenduslikul piiril. Seega omab siinse ajaloo vaatenurk kultuurigeograafiliselt olulist väärtust ka Euroopa ajalooteadvuse jaoks. Eesti perifeerne mentaliteet, mida näiteks ilmestab meie suhtumine teise maailmasõtta („ei see, ega teine“ ja sealjuures paratamatult „nii see, kui ka teine“) on vaatepunkt, mis pole ei ida ega ka lääne pool kuigi laialdast mõistmist leidnud, kuid mille eripära ja olulisust 20. sajandi sündmuste hindamisel on üha enam hakatud ajaloolaste poolt väärtustama.

Piiririigina on Eestil tegelikult mitmeid eeliseid selleks, et kujundada välja mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus, mis võimaldaks luua avatumat ühiskonda ning leevendada pingeid eri mälukogukondade vahel. Lotman (2003a: 253-254) nägi käesoleva ajastu peamise ülesandena globaalkultuuri loomist, sest ei pidanud mõeldavaks võimalust, et globaliseeruva maailma ookeanis oleks võimalik jääda üksikuks saarekeseks. Globaliseeruv maailm on aga praeguseks hetkeks toonud mitmeid näiteid sellest, et taoline saarestumine ei ole sugugi võimatu (Randviir 2014: 36). Hirm iseenda kaotamise ees liiga kiiresti muutuvast maailmast on viinud olukorrani, kus riigid

ja rahvused tunnevad soovi hakata taas müüre püstitama. Kuigi mitmeperspektiiviline ajalookäsitus ei suuda kahtlemata kõiki neid müüre ümber lükata, võib see lähenemine siiski aidata meil teha ruumi mõnele avale, mille kaudu võõrast tundma õppides oma hirmudest jagu saada.

KOKKUVÕTE

Arutledes ajaloolise tõe tähtsuse üle ühiskonnas, on Jörn Rüseni kolleeg Ernst Schulin öelnud järgmist: „Nagu juba iidsest ajast, nii eksisteerib ka veel tänapäeval enamik inimesi väärade ajalooliste kujutlustega, peenemalt öeldes, ajaloomüütilise ettekujutustega iseenda, oma keskkonna, oma kodumaa ning selle maailmatähtsuse kohta. Kui see juba oleks eluohtlik, siis ei elaks meid ammu enam.“(Kivimäe 2000: 65)

Sellest põhimõttest lähtudes võib öelda, et isegi kui maailmas laialdaselt levinud etnotsentristlik ajalookäsitlus võib sageli osutuda pingeallikaks mitmekultuurilistes kogukondades, ei ohusta selle püsijäämine tegelikult meie kultuurilist eksistentsi. Kultuur on isereguleeruv süsteem ning igale kultuuris ilmnevale tendentsile leidub ka vastuliikumine. Seda lohutavat tõde teades, on siiski loomulik, et igaüks, kes uurib oma kaasajal esinevaid probleeme ja nähtusi, soovib sealjuures leida võimalusi tagada kultuuri iseregulatsiooni eest vastutavate mehhanismide võimalikult sujuv töö, et vältida kasvavate pingete maandamist plahvatustega.

Valutut lahendust kultuurimälu konfliktidele globaliseeruvast maailmast otsitakse ka Euroopa Liidu kultuuripoliitikas, kus alternatiivina rahvuslikele tendentsidele on välja pakutud mitmeperspektiiviline lähenemine ajaloole, mille juurutamisega tegeletakse peamiselt hariduspoliitika kaudu. Mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse peamise sihina nähakse tolerantsemat ühiskonda. Sallivust ei loodeta arendada mitte ainult ajaloo küsimustes, vaid peamine eesmärk on kujundada välja mõttemuster, mis suudab aktsepteerida erinevate narratiivide ja vastuolulise informatsiooni kõrvuti eksisteerimist ka muudes kultuurivaldkondades.

Arusaam sellest, kuidas täpselt peaks mitmeperspektiivilisus seatud eesmärgi täitma, tundub erinevate selgituste üldpilti vaadates hägune. Peamiselt on rõhuasetus sellel, et erinevate perspektiividega kokkupuutumine ning nende võrdlemine arendab

ühel küljest kriitilise mõtlemise oskust, mis muudab inimesed vähem vastuvõtlikuks vaenulikule propagandale ning teisest küljest arendab empaatiat, mis võimaldab kergemini suhestuda teistsugususega.

Sügavama käsitlemise sellest, kuidas mitmeperspektiivilisust õppetöös rakendada, pakkus välja Bodo von Borries, kirjeldades sellist analüüsi kolmeosalisena tulenevalt ajalooteadvuse protsessidest – tajumus, tõlgendus ja orienteeritus. Järgides Borriesi meetodit saab õpilane aimu ajaloolise identiteediloo protsessidest, mille kaudu on võimalik paremini mõista ka oma kultuuri seisukoha väljakujunemist. Peamine probleem Borriesi käsitluses on minu silmis see, et ainuke tema poolt ette antud selge kriteerium, seisneb selles, et tegu oleks võimalikult eripalgeliste allikatega.

Kui võtta aluseks see idee, et mitmeperspektiivilisus peaks oponeerima etnotsentristlike ajaloomudelite domineerimisele, siis ei garanteeri Borriesi skeemi järgimine selle tulemuseni jõudmist. Erinevate allikatega tutvumine, kriitilise analüüsi rakendamine ja ajalooteadvuse protsesside tundmaõppimine ei vii ilmtingimata etnotsentristlikust mõttelaadist vabanemiseni. Leidub küllaldaselt elukutselisi ajaloolasi, kes oma töödes järgivad akadeemilise ajalookirjutuse nõudeid ning võtavad arvesse erinevaid vaatepunkte, kuid kelle kirjutisi iseloomustab siiski etnotsentristlik lähenemine.

Seetõttu tuleks Borriesi väljatöötatud analüüsiprotsessile lisada Jörn Rüseni kolm strateegiat etnotsentrismi ületamiseks, mis on suunatud juhtnarratiivide tunnuste paljastamisele ning mille lisamisel on võimalik täpsustada nii tekstide valiku kriteeriume kui ka analüüsi käiku selliselt, et see võimaldab etnotsentrismi ülemvõimu paljastada. Mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse rakendamine ei muuda otseselt seda, kuidas meie ajalooteadvus töötab või kuidas me oma identiteeti konstrueerime, kuid see võimaldab meil neist protsessidest teadlikuks saada. See omakorda lubab meil rääkida ajaloost väljaspool kategooriaid tõene ja väär ning loob seeläbi sobiva pinnase, arutamaks ajaloomälu lahknemistest tekitatud konflikte, millest tavalise ajaloodiskursuse piirides ei ole võimalik rääkida.

Rahvusliku ajaloo seisukohast võivad aga sellised mitmuslikkusel põhinevad lähenemised nagu mitmeperspektiivilisus kujuneda tõsiseks ohuks nii rahvusidentiteedile kui ka ühiskondlikule sidususele. Lähtudes Juri Lotmani kultuuri

enese kirjeldusteooriast võib opositsiooni etnotsentristlik ajalookäsitlus–multiperspektiivne ajalookäsitlus näha isomorfse binaarse–ternaarse enese kirjeldusega.

Lotmani järgi põhinevad binaarsed süsteemid loogikal – kes pole meiega, see on meie vastu. See tähendab, et iga kultuuri osa omab tähendust üksnes selle kollektiivse süsteemi sees. Ternaarse süsteemide puhul kuulub iga kultuuri osa üheaegselt nii kollektiivi sekka, kui ka omab võimalust iseseisvaks eksistentsiks. Selline kultuurimudel võimaldab tunduvalt suuremat vabadust nii valikutes kui ka käitumises.

Samas ei tähenda see, et ternaarsetel süsteemidel puuduksid sisemised integratsioonimehhanismid, need lihtsalt põhinevad teistsugustel alustel kui binaarsete süsteemide puhul. Ternaarne integratsiooniprintsiip lähtub Lotmani järgi põhimõttest, et ühtsust on võimalik saavutada üksnes luues erinevuste vahele seoseid, mitte ühe ja sama kordamise kaudu, sest see, mis on loodud ühesuguse paljundamise teel, pudeneb kindlasti ka laiali. Binaarsed süsteemid loovad ühtsust aga selle kaudu, et lülitavad kõik võimalikud vastuolud ja erinevused kultuurist välja.

Lõpuks ei ole küsimus selles, kumb ajalookäsitlus on parem, vaid milline neist võimaldab adekvaatsemalt kirjeldada tänapäev ühiskonda. Globaliseerivas maailmas ei ole teiste teistsugusus enam äärealadel hingitsev probleem, mida on kultuuri tsentris paiknedes võimalik ignoreerida, vaid see läbib kõiki kultuuripiirkondi ning seega ei sobitu mudel, mis jaotab maailma tsentriks ja perifeeriaks enam kuigi hästi kaasaja semiootilise reaalsusega, vaid sattudes sellega pidevasse vastuollu, muutub hoopis ise konfliktide allikaks.

Mitme perspektiiviline käsitlus ei kaota küll ühiskonnast ajaloomälu seotud konflikte, kuid toob nad päevavalgele ning pakub vastava keele, mis võimaldab dialoogi. Selleks et ilmestada nende kahe käsitluse erinevust ajaloomälu vastuoludega tegelemisel, toon näite Pronkssõduri kohta. Selle monumendi kõrvaldamist Tallinna kesklinnast ning ümberpaigutamist Kaitseväe kalmistule võib piltlikult kirjeldada etnotsentristliku strateegiana lükata kõik vastuoluline perifeeriasse, silma alt ära. Mitme perspektiivilist käsitlust võiks aga kirjeldada variant, mille pakkus välja kunstiajaloolane Jüri Kuuskemaa (2010) ühes oma sõnavõtus:

Minu peanupus sigines enne pronksöid kujutelm, et Tõnismäele võiks lisada veel kaks figuuri, pannes nii kolm eesti meest üksteisele otsa vaatama üle igavese tule. Üks neist Wehrmachti mundris, kolmas metsavenna varustuses. Kes kelleks sattus, polnud alati veendumuste, vaid pimedate juhu otsustada. Mälestada tuleks neid kõiki ning samas mitte võtta venelastelt ära võimalust mälestada oma isasid-vanaisasid, kes jäid Teise maailmasõja rinnete.

Olles korduvalt arutanud Kuuskemaa pakutud varianti nii erinevast vanusest kui ka rahvusest inimestega, olen valdavalt kohanud suhtumist, et sellises seltskonnas viibimine oleks omal moel solvav igaühele neist meestest. Just küsimus selle kohta, kuidas solvumisest vabaneda, nii et tekiks võimalus lasta oma erimundrites minevikel ajaloos kõrvuti seista ja teineteisele otsa vaadata, on üks mitmeperspektiivilise ajalookäsitluse lähtepunkte, mida ületamata on raske ette kujutada, et meil õnnestuks luua dialoogi alustamiseks vajalikku silmsidet ka olevikus.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Akadeemilise Balti ja Vene Uuringute Keskus 2004. Eesti Venemaa-poliitika lähtealused. Tartu: Akadeemilise Balti ja Vene Uuringute Keskus, <http://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2014/11/Eesti-Venemaa-poliitika-l.pdf>.
- Aaviksoo, Jaak 2011. Infokonfliktid ja enesekaitse. Diplomaatia 91, <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/infokonfliktid-ja-enesekaitse/>
- Ahonen, Sirkka *et al* 2000 – Ahonen, Sirkka; Bennett, S.; Crijns, H.; van der Leeuw-Roord, J.; Skram, H. F. Sissejuhatus. *Tagasivaade minevikku – erinevad vaatenurgad. Ajalooõpetajate käsiraamat*. Tallinn: Eesti Ajalooõpetajate Selts, 4-12.
- Borries, Bodo von 2000. Narrating European History. – Macdonald, Sharon (Toim.) *Approaches to European Historical Consciousness: Reflection and Provocations*. Hamburg: Körber-Stiftung, 152-162.
- 2001. Multiperspectivity – Utopian Pretensions or Feasible Fundament of Historical Learning in Europe? – van der Leeuw-Roord, Joke (Toim.) *History for Today and Tomorrow: What does Europe mean for School History?* Hamburg: Körber-Stiftung, 269-295.
- Boytssov, Michail 2000. No Community without History, no History Without Community. – Macdonald, Sharon (Toim.) *Approaches to European Historical Consciousness: Reflection and Provocations*. Hamburg: Körber-Stiftung, 68-74.
- Council of Europe, Committee of Ministers 1984. *Recommendation no. R (84) 18 of the Committee of Ministers to Member States on the Training of Teachers in Education for Intercultural Understanding, Notably in a Context of Migration*, [http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/Rec\(84\)18_en.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/Rec(84)18_en.pdf)
- 2001. *Recommendation Rec(2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=234237>.

— 2011. *Recommendation CM/Rec(2011)6 of the Committee of Ministers to member states on intercultural dialogue and the image of the other in history teaching*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1813461&Site=CM>.

The EUSTORY Charta 2001. Dealing with History in Europe. – van der Leeuw-Roord, Joke (Toim.) *History for Today and Tomorrow: What does Europe mean for School History?* Hamburg: Körber-Stiftung, 296-302.

Fritzsche, Karl-Peter 2000. Unable to be tolerant? – *Podium: Internatioanl Tolerance Network 2*, <http://www.human-rights-education.org/images/unable2betolerant.pdf>

Hamer, John 2011. Multiperspektiivsuse kasutamine ajaloo õpetamisel ja õppimisel: eelised ja puudused. *V ajalooõpetajate kongress "Ajalooõpetuse roll 21. sajandil"*, www.eays.edu.ee/aja/images/Oppematerjalid/ajalugu/VKongress/John_est.docx

Hartner, Marcus 2009. Multiperspectivity. – Hühn, Peter et al. (Toim.) *The living handbook of narratology*. Hamburg: Hamburg University Press, hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php?title=Multiperspectivity&oldid=1857

Karjahärm, Toomas 2008. Eesti ajaloo õpetamise üldisi probleeme vene õppekeelega koolis. – Karjahärm, T.; Adamson, A. (Toim.) 2008. *Eesti ajaloo pöördepunktid*. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus.

Kivimäe, Mart 2000. *Ajaloomõtlemise kolm strateegiat ja nende dialoogisuhted minevikuga* (R. Koselleck – J. Rüsen – E. Nolte). Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Klisans, Valdis 2001. National and European History in Schools in Latvia. – van der Leeuw-Roord, Joke (Toim.) *History for Today and Tomorrow: What does Europe mean for School History?* Hamburg: Körber-Stiftung, 109-114.

Kuuskemaa, Jüri 2010. Tallinn ise ongi mälestusmärk. Postimees, 31.08, <http://arvamus.postimees.ee/306400/juri-kuuskemaa-tallinn-ise-ongi-maestusmark>.

Kölbl, Carlos; Konrad, Lisa 2015. Historical Consciousness in Germany. – Ercikan, Kadriye; Seixas, Peter (Toim.) *Concept, Implementation, Assessment, New Directions in Assessing Historical thinking*, New York: Routledge, 15-28.

Lange, Anne; Monticelli, Daniele 2013. Tõkelised ebakõlad totalitarismi monoloogides. *Keel ja Kirjandus* 12: 881-899. <http://kjk.eki.ee/ee/issues/2013/12/434>.

van der Leeuw-Roord, Joke 2000. Working with History – Developing European

- Consciousness. – Macdonald, Sharon (Toim.) *Approaches to European Historical Consciousness: Reflection and Provocations*. Hamburg: Körber-Stiftung, 114-124.
- 2001. Europe in the Learning and Teaching of History. – van der Leeuw-Roord, Joke (Toim.) *History for Today and Tomorrow: What does Europe mean for School History?* Hamburg: Körber-Stiftung, 10-34.
- 2004. Eriarvamusi sisaldav ajalooõpetus kui väljakutse Euroopa ajalooõpetajatele. – Eda Maripuu *et al.* (Toim.) *Ajalugu ei ole ainult minevik. Minevik ei ole veel ajalugu. Ajalooõpetajate käsiraamat*. Tallinn: Eesti Ajalooõpetajate Selts, 7-13.
- 2007. *Beyond the Nation, Trans-national Textbooks. EUROCLIO*, http://www.culturahistorica.es/joke/transnational_textbooks.pdf.
- 2009a. Beyond the Doorstep: The Nature of History Teaching Across Europe. – Aktekin, Semith *et al.* (Toim.) *Teaching History and Social Studies for Multicultural Europe*. Ankara: Harf, 155-176.
- 2009b. Yearning for Yesterday: Efforts of History Professionals in Europe at designing Meaningful and Effective School History Curricula. – Symcox, Linda; Wilschut, Arie (Toim.) *National History Standards. The Problem of the Canon and the Future of Teaching History*. Charlotte, North Carolina: Information Age Publishing Inc, 73-95.
- Lindholm, Sture 2004. Mitmeperspektiivilised ajaloo õpetamisel Soomes. Eda Maripuu *et al.* (Toim.) *Ajalugu ei ole ainult minevik. Minevik ei ole veel ajalugu. Ajalooõpetajate käsiraamat*. Tallinn: Eesti Ajalooõpetajate Selts, 18-19.
- Lotman, Juri 1999. Semiosfäär. – Lotman, J. *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund, 9–35.
- 2002. Kultuuri fenomen. *Akadeemia* 12: 2644-2622.
- 2003a. = Лотман, Ю. М. 2003. Тут надо быть 1000 раз осторожным. — *Воспитание души*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 250-255.
- 2003b. = Лотман, Ю. М. 2003. Нам все необходимо. Лишнего в мире нет. — *Воспитание души*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 287–295.
- 2003b. = Лотман, Ю. М. 2003. На пороге непредсказуемого. — *Воспитание души*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 298-306.
- 2005. *Kultuur ja plahvatus*. Tallinn: Varrak.

- 2010a = Лотман, Ю. М. 2010. *Непредсказуемые механизмы культуры*. Таллинн: TLU Press.
- 2010b = Лотман, Ю. М. 2010. Внутри мыслящих миров. — *Семиосфера*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 150–390.
- 2010c = Лотман, Ю. М. 2010. Культура как коллективный интеллект и Проблема искусственного разума. — *Семиосфера*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 557–567.
- 2010d = Лотман, Ю. М. 2010. О семиотическом механизме культуры. — *Семиосфера*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 485–503.
- 2010e = Лотман, Ю. М. 2010. Мозг – текст – культура – искусственный интеллект. — *Семиосфера*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 580–589.
- Lotman, Juri; Uspenski, Boriss 2013. Duaalsete mudelite rollist vene kultuuri dünaamikas XVIII sajandi lõpuni. – Uspenski, B. *Vene kultuuri jõujooni*. Tartu: Ilmamaa, 240-294.
- Low-Beer, Ann 2000. European History in Schools. – Macdonald, Sharon (Toim.) *Approaches to European Historical Consciousness: Reflection and Provocations*. Hamburg: Körber-Stiftung, 125-136.
- Miller, David 1995. *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.
- Monticelli, Daniele 2012. Self-description, Dialogue and Periphery in Juri Lotman's Later Thought. Some elements for a comparison with contemporary political thinking. – Susi K. Frank, Cornelia Ruhe, Alexander Schmitz (Toim.). *Explosion und Peripherie. Jurij Lotmans Semiotik der kulturellen Dynamik revisited* Transcript Verlag. (Kultur- und Medientheorie), 57–78.
- Pingel, Falk 2001. How to Approach Europe? The European Dimension in History Textbooks. – Leeuw-Roord, Joke van der (Toim.) *History for Today and Tomorrow: What does Europe mean for School History?* Hamburg: Körber-Stiftung, 205-228
- Randviir, Anti 2014. Suhtlusolukordade korraldamine: näide Eestist. – Ülle Pärli; Tanel Pern (Toim.). *Acta Semiotica Estica XI: Uurimusi nominatsiooni semiootikast* (31–67). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. (Acta Semiotica Estica).
- Raud, Rein 2001. Multikulturaalse Eesti eeldused. – Bertrica, A. 2001. *Eesti indentiteet ja iseseisvus*. Tallinn: Avita.
- Ruutsoo, Rein 2005. Ajaloo uurimine ja ideoloogia. *Haridus* 3: 18-21.

- Rüsen, Jörn 2000a (1989). Ajaloolise mõtestamise struktuurid. – Kivimäe, Mart 2000. *Ajaloomõtlemise kolm strateegiat ja nende dialoogisuhted minevikuga*. (R. Koselleck – J. Rüsen – E. Nolte). Tallinn: TPÜ Kirjastus, 156-164.
- 2000b. “Cultural Currency”. The Nature of Historical Consciousness in Europe. – Macdonald, Sharon (Toim.) *Approaches to European Historical Consciousness: Reflection and Provocations*. Hamburg: Körber-Stiftung, 75-85.
- 2001 (1994). Ajalookultuur uurimisprobleemina. *TUNA* 3: 82-90.
- 2005a. *History: Narration, Interpretation, Orientation*. New York: Berghahn Books.
- 2005b. Rethinking Utopia: A plea for a culture of inspiration. – Rüsen, J. et al. (Toim). *Thinking Utopia. Steps into the Other Worlds*. New York: Berghahn Books, 276- 281.
- 2006a. What does „Making sense of history“ mean? – Rüsen, Jörn (Toim) 2006. *Meaning and Representation in History*. New York: Berghahn Books, 1-5.
- 2006b. Sens of History: What does it mean? With an Outlook onto Reason and Senselessness. – Rüsen, Jörn (Toim) 2006. *Meaning and Representation in History*. New York: Berghahn Books, 40-64.
- 2007a. How to make sense of the past – salient issues of Metahistory. *The Journal of Transdisciplinary Research in Southern Africa* 3(1): 171-221.
- 2007b (2004). Kuidas ületada etnotsentrismi: Lähenemisviisid ajaloolisele tunnustamiskultuurile 21. sajandil. *Vikerkaar* 1: 99-110.
- 2008. The Horror of Ethnocentrism: Westernization, Cultural Difference, and Strife in Understanding Non-Western Pasts in Historical Studies. *History and Theory* 47: 261-269.
- Sinu Riigi Kaitse 2015. Programm. <http://kaitsen.ee/programm-2>
- Stradling, Robert 2001a. A Council of Europe Handbook on Teaching 20th Century European History. – Leeuw-Roord, Joke van der (Toim.) *History for Today and Tomorrow: What does Europe mean for School History?* Hamburg: Körber-Stiftung, 230-248.
- 2001b. *Teaching 20th-century European History*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

- 2005 (2003). *Multiperspektiivsus ajaloo õpetamisel: Teejuht õpetajale*. Tallinn: Koolibri.
- 2011. *The scope for a wider and deeper European perspective in the teaching of 20th century history in secondary schools*. MitOst: Symposium on “1989: a Turning Point in Perceptions of 20th century dictatorships and their representation in schools”. Berlin/Teltow, http://www.mitost.org/fileadmin/user_upload/Referate/BBuP/Robert_Stradling_Paper.pdf
- Tamm, Marek 2003. Hayden White ja „keeleline pööre“ ajaloofilosoofias. *TUNA* 1: 128-133.
- 2004. Kuidas hinnata Eesti ajaloo käsitlust gümnaasiumiõpikutes? – *Sirp*, <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/kuidas-hinnata-eesti-ajaloo-k-sitlust-g-mnaasiumi-pikutes/>.
- 2007. Jörn Rüsen. *Vikerkaar* 1: 110.
- 2012. Eestlaste suur vabadusvõitlus. Järjepidevuse ja korduvuse mustrid Eesti kultuurimälus. – Tamm, Marek 2012. *Monumentaalne ajalugu*. Tallinn: SA Kultuurileht (*Loomingu Raamatukogu* 28-30), 48-64.
- Vahtre, Lauri 2010. Eesti ajalugu vene õppekeelega gümnaasiumile. Tallinn: TEA.
- 2013. Lauri Vahtre: Vabadusvõitlus siiski oli. *Postimees*, 31.01, <http://arvamus.postimees.ee/1122040/lauri-vahtre-vabadusvoitlus-siiski-oli>
- Valdmaa, Sulev 2011. *Multiperspektiivsust arendavad õppemetoodikad. Sotsiaallained. Valdkonnaraamat Gümnaasiumile*. Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, http://www.oppekava.ee/index.php/G%C3%BCmnaasiumi_valdkonnaraamat_SOTSIAALAINED
- Vseiov, David 2009a (1999). Ajalooõpiku kirjutamisest. *Aja vaimud*. Tallinn: Valgus, 83-84.
- 2009b (2004). Kuidas olla Venemaaga? *Aja vaimud*. Tallinn: Valgus, 168-170.
- Wertsch, J. V. 1997. Narrative Tools of History and Identity. *Culture and Psychology* 3(5): 5–20.
- 2008. Collective memory and narrative templates. *Social Research: An International Quarterly* 75(1): 133-156.

SUMMARY

MULTIPERSPECTIVE APPROACH TO HISTORY FROM THE VIEWPOINT OF SEMIOTICS OF CULTURE

When giving an overview of what multiperspective approach to history is, I will focus on two aspects in this work. The first of these is how multiperspectivity is treated in European education policy and the other is the implementation of the approach in the study process and the problems that might occur as a result of it. The main focus of the work will be on the comprehensive schematic description of the study process as an invariant, proposed by Bodo von Borries. His approach, based on the concepts inherent in historical consciousness, shows how and on which various levels students must come to recognize the plurality of history.

The most important issues under study are primarily tied to the relationship between the multiperspective approach to history as an EU education policy vision (as an enabler of cohesion, tolerance and diversity in society) and as it is being implemented in a classroom. The research subject necessitates the use of various points of view, since on the one hand the question is how historiography and identity relate to each other and on the other, how our identity (its main values, construction etc.) affects social or cultural processes.

The theory of German historian and cultural theorist Jörn Rüsen was chosen as the theoretical basis for the first aspect. Rüsen's approach will enable to assess how identity is formed in the historiography process resulting from the different phases of historical consciousness and, in turn, how identity shapes the way we write history. For studying the second aspect I use of Jury Lotman's thoughts on the problems of self-

description of a culture, mainly building upon his later works and the difference of binary and ternary self-description described therein.

This thesis consists of four parts. The first one focuses on describing multiperspective approach to history both in education politics and in the context of teaching. The second chapter presents the theoretical approach of Jörn Rüsen to the relationships of historiography and identity. The third chapter presents Jury Lotman's ideas of the self-description of a culture and the fourth chapter is devoted to the analysis of the problem, within which previously presented questions and problems come under observation and are mainly reflected upon using the approaches of Rüsen and Lotman.

A deeper treatment on implementing multiperspectivity in teaching was proposed by Bodo von Borries who described such an analysis as having three parts, resulting from the processes of historical consciousness - perception, interpretation and orientation. Following the method of Borries, a student gets an idea of the creation of historical identity, allowing for a better understanding of the formation of the standpoint of their own culture. In my mind the main problem with Borries' treatment is that its only criterion is use of maximally dissimilar sources.

The goal of the idea that multiperspectivity should oppose the domination of ethnocentric models of history is not guaranteed by compliance with the scheme of Borries. Getting familiar with various sources, implementation of critical analysis and study of processes of historical consciousness do not necessarily lead to liberation from ethnocentric thinking. There are plenty of professional historians who in their work follow the requirements of academic historiography and take account of the different points of view, but whose writings are nevertheless characterized by ethnocentrism.

Therefore, the analytical process developed by Borries needs to be combined with Rüsen's three strategies for overcoming ethnocentrism, which are aimed at exposing the characteristics of leading narratives and the adding of which allows both for the specification of selection criteria for the texts and their analysis in such a way that the hegemony of ethnocentrism becomes exposed. Implementation of multiperspective approach to history does not directly change the way our historical consciousness works or how we construct our identity, but it allows us to become aware of these processes. This in turn allows us to talk about the history outside the categories

of true and false, thus creating a suitable soil for discussing the conflicts caused by discrepancies in historical memory which is impossible within a regular discourse of history.

From a national historical perspective, however, approaches based on plurality such as multiperspectivity may become a serious threat both to national identity and to social cohesion. Based on Yuri Lotman's theory of self-description the opposition of ethnocentric and multiperspective approach to history may be viewed as an isomorphic binary - ternary self-description.

According to Lotman binary systems are based on the logic - who are not with are against us. This means that any part of the culture has meaning only within the collective system. In ternary systems each part of the culture is at the same time among the collective and has the possibility of independent existence. Such a cultural model allows for much greater freedom of both choice as well as behaviour.

Finally, the question is not which one is a better approach to history, but which of them enables to describe the present day society more adequately. In a globalizing world the otherness of others is no more a remote problem which could be ignored from within the cultural centre, but it crosses all cultural areas and thus a model which divides the world into a centre and a periphery does not match contemporary semiotic reality, but by constantly coming into conflict with it becomes instead itself a source of conflict.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____ Merit Rickberg _____,
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: _____ 02.02.2991 _____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

_____ “Mitmeperspektiiviline ajalookäsitlus kultuurisemiootika vaatepunktist“

_____
_____
_____

_____,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ Silvi Salupere _____,
(*juhendaja nimi*)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse
tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja
lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Allkiri:

Tartus **20.05.2016**